

CSUNDERLIK PÉTER

A Galilei Kör közgyűlési és választmányi üléseinek jegyzőkönyvei (1915–1917)*

A századelő baloldali radikális mozgalmainak kutatása szempontjából különösen értékes az ateista, szabadgondolkodó fiatalokat tömörítő Galilei Kör (1908–1919) 1915 és 1917 közti működését megőrkítő nagy, fekete könyvben megőrzött, kézírásos jegyzőkönyvsorozata, amely a diákegyesület választmányi és közgyűlési ülésein történekről tájékoztat. A *Radikálisok, szabadgondolkodók, ateisták – A Galilei Kör (1908–1919) története* című 2017-ben megjelent munkámban¹ felhasznált, de eddig nem publikált jegyzőkönyveket ezúton adom közre egy azokat értelmező, a Galilei Kör szervezetét, programját és a szabadgondolkodó diákegyesület 1914 és 1919 közti történetét ismertető bevezető tanulmány kíséretében.

A Galilei Kör megalakulása és szervezete

A Galilei Kör 1908. november 22-én alakult meg a nemzetközi szabadgondolkodó mozgalomba illeszkedő Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesületének főiskolai fiókjaként.² A Galilei Kör

* A forrásközlés a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásával készült.

¹ CSUNDERLIK Péter: *Radikálisok, szabadgondolkodók, ateisták – A Galilei Kör (1908–1919) története*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2017.

² A Galilei Kör történetéről – helyesebben az antimilitarista Duczynska-Sugár-csoport tevékenységéről – az első monográfiát az egykori galileista, Kelen Jolán jelentette meg *Galilei per a XX. században* címmel 1957-ben. Kelen Jolán egykori galileistaként maga is részese volt az eseményeknek, műve erősen szép-

tágabban az 1905–1906-os belpolitikai válság „magyar gondolatot” és a „szabad gondolatot” elválasztó éveinek³ eredményeképp fokozatosan kialakuló, a hivatalossággal szembeni, a polgári radikális, szocialista és magukat „nyugatosnak” tartó szervezetek és csoportosulások sorából álló baloldali radikális ellenvilágba integrálódott. Az „Új Magyarország” erőt mobilizálni akaró értelmiségi csoportosulások közé olyan szerveződések tartoztak, mint a Társadalomtudományi Társaság, a *Huszádik Század* folyóirat, a radikális szabadkőműves páholyok és az irányukat képviselő napilap, a *Világ*, a Magyarországi Tanítók Szabad Egyesülete és még hosszan lehetne sorolni csoportokat és fórumokat a Galilei Kör megalakulásának évében induló *Nyugaton* át egészen a magyarországi színházi életet megújítani akaró fiatal Lukács György és Benedek Marcell Thália Társaságáig.⁴ E csoportok az általuk „régiként” leírt Magyarország politikai,

irodalmias visszaemlékezés az 1918. szeptember 19–25. közti Galilei-perről és előzményeiről. Historikusi igénnyel született az egykori alapító, Kende Zsigmond munkája, *A Galilei Kör megalakulása*, 1974-ben, de a szenvedélyes szabadgondolkodó monográfiája inkább visszaemlékezésként kezelendő. A szerzőt halála akadályozta meg abban, hogy az első világháború kitöréséig elvezethesse a diákegyesület történetét. 2017-es monográfiáim előtt a Galilei Körrel foglalkozó egyetlen, akadémiai értelemben vett „tudományos” monográfia Tömörty Márta *Új vizeken járok* címet viselő 1960-as könyve volt. A munkásmozgalm-történeti perspektívát preferáló Tömörty a marxista üdvtörténetnek megfelelően interpretálta az apolitikusként induló és végül erősen bolsevizálódó Galilei Kör balra tolódását. Lásd: KELEN Jolán: *Galilei-per a XX. században*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1957; KENDE Zsigmond: *A Galilei Kör megalakulása*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1974; TÖMÖRTY Márta: *Új vizeken járok. (A Galilei Kör története)*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1960.

³ A Társadalomtudományi Társaság 1906-os kettészakadását is okozó konfliktusról és következményeiről lásd: LITVÁN György: „Magyar gondolat – szabad gondolat”. Nacionalizmus és progresszió a század eleji Magyarországon. In: LITVÁN György: *Magyar gondolat – szabad gondolat. Válogatott történelmi tanulmányok*. Osiris Kiadó, Budapest, 2008. 15–104.

⁴ A Társadalomtudományi Társaságról és a *Huszádik Századról*: POK Attila: *A magyarországi radikális demokrata ideológia kialakulása. A „Huszádik Század” társadalomszemlélete*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1990. – A kialakuló baloldali radikális „ellenkultúra” intézményeit áttekinti: G. FODOR Gábor: *Gondoljunk újra a polgári radikálisokat*. L’Harmattan Kiadó, Budapest, 2004. 78–84. Továbbá: POK Attila: Lukács György ifjúkori budapesti műhelyeiről. In: UÓ: *A haladás hitele. Progresszió, bűnbakok, összeesküvők*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2010. 94–100.

gazdasági, társadalmi berendezkedését és „hivatalos” kultúráját olyan, a korban újnak számító eszmék és módszerek felől bírálták, mint amilyen a pozitívizmus, a darwinizmus és evolucionizmus, a történelmi materializmus, vagy éppen az új polgári dráma társadalomkritikus szemlélete. A Galilei Kör tehát ennek a Másik Magyarországnak volt a diákegyesülete.

Az erősen polgári radikális hatás alatt álló Galilei Kör elsődlegesen a nemzeti-keresztény diákegyesületekkel, például a katolikus Szent Imre Körrel szemben határozta meg magát, de vállaltan ateista egyesületként a Galilei Kör minden „felekezeti” egyesülettől, a protestáns Bethlen Gábor Körtől és a cionista hallgatók Makkabea Körétől is elhatárolódott.⁵ A Társadalomtudományi Társaság vendégeként 1910-től az Anker közben székelő Galilei Kör taglétszáma 1000-1200 között mozgott.⁶ A hagyományosan jogi dominanciájú diákegyesületekkel szemben a Galilei Körben az orvosi és természettudományokat folytató hallgatók felülreprezentáltsága mutatható ki.

Minden dogma ellen harcot hirdető szabadgondolkodó diákegyesület volt a Galilei Kör. A pozitívizmus alapján álló „szabadgondolkodás” ideológiája legszélesebb értelemben előítélet-mentességet jelentett a századfordulón. Az „előítélet” fogalmába be-

⁵ Lásd a Marczali Henrik meghurcolása kapcsán kiadott galileista állásfoglalást: *Jelentés a Galilei Kör 1909/10. évi működéséről*. Budapest, 1910. 7–8. A Galilei Kör eredeti felhívása megtalálható: Marczali Henrik tanárfigyelmi ügye. A Rectori Hivatal iratai az 1884/1885–1912/1913. tanévekből. Egyetemi Levéltár, 1. Rectori Hivatal c/A Rectori Hivatal iratai, 1884/85-1912/13. – A Galilei Kör megalakulása előtt, a századelőn működő diákegyesületek egykori szemléje: LUDWIG Rezső–SZEMENYEI Kornél: *Magyar diákélet és diákegyesületek a századfordulón*. Budapest, 1900. – Ezek 1914 és 1919 közötti tevékenységét Viczián János tekintette át: VICZIÁN János: *Diákélet és diákegyesületek a budapesti egyetemeken, 1914–1919*. ELTE Levéltár, Budapest, 2002. Viczián művében nem tárgyalta a Galilei Kört, mivel nem tekintette hagyományos értelemben vett diákegyesületnek.

⁶ Vö. a Galilei Kör 1909 és 1912 között hivatalosan kiadott jelentéseit, illetve a Varga F. János által Csécsy Imre hagyatékában talált és közzétett egyetlen ismert, teljes tagnévsort: *Jelentés a Galilei Kör 1908/09. évi működéséről*. Budapest, 1909; *Jelentés a Galilei Kör 1909/10. évi működéséről*. Budapest, 1910; *Jelentés a Galilei Kör 1910/11. évi működéséről*. Budapest, 1911; *Jelentés a Galilei Kör 1911/12. évi működéséről*. Budapest, 1912; A Galilei kör névsora 1912-ből. Közli: VARGA F. János: *Történelmi Szemle*, 1976/1–2. 211–233.

leértették a babonát, a vallási és tudományos dogmatizmust, a hagyományokat, a tekintélyekbe vetett hitet.⁷ Mindezek – hitek, dogmák, hagyományok, tekintélyek – helyébe a szabadgondolkodók az egyéni tapasztalatokon alapuló autonóm ítéletalkotást helyezték. A galileistáknak a *tapasztalás* fogalmát abszolutizáló természettudományos világnézetére a legnagyobb hatással Ernst Mach műve, *Az érzékletek elemzése* volt.⁸

Az önképző galileisták a „Tanulni és tanítani” jelszóval elsődleges szempontnak a tudomány szabadságát – ennek részeként az oktatás egyházi hatásoktól és befolyásoktól történő „megtisztítását” – és a szegényebb hallgatók vallásuktól független támogatását tartották. A galileisták diákszociológiai felméréseket végeztek,⁹ pályázatokat hirdettek, könyveket adtak ki, folyóiratot működtettek (*Galilei Kör könyvtára*, *Galilei Füzetek* és az 1911–1914 között működő, valamint 1918–1919-ben rövid időre újrainduló *Szabadgondolat*), továbbá nyitottak a munkásoktatás felé.

Ady Endre a „Láznak ifjú serege” címmel illette a galileistákat, versek sorát dedikálta a Galilei Körnek (*A márciusi Naphoz; Új, tavaszi sereg-számla; Piros gyász ünnepén; Véres panorámák tavaszán*), fellépett rendezvényeiken. Jászi Oszkár a magyarországi szabadkőművesség radikális szárnyának napilapjában, a *Világban* így írt a galileistákról a kör megalakulásának ötödik évfordulóján, 1913-ban, *Az új ifjúság* címmel: „a nemzedék, amely átvezetheti Magyarországot a Balkánból Nyugat-Európába”.¹⁰

⁷ A szabadgondolkodók nézeteit összefoglalja: SZÉKELY Aladár: *A szabadgondolkodás elmélete*. Budapest, 1907.

⁸ Mach munkájának első három fejezetét a Galilei Kör adta ki a diákegyesület első elnökének, Polányi Károlynak a fordításában, az ő bevezetőjével: MACH Ernő [ERNST MACH]: *Az érzékletek elemzése*. Budapest, 1910. Polányi bevezetője külön is olvasható válogatott társadalomfilozófiai írásai között: POLÁNYI Károly: Bevezetés Mach Ernő: *Az érzékletek elemzése* című könyvéhez. In: UO: *Fasizmus, demokrácia, ipari társadalom. Társadalomfilozófiai írások*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1986. 385–390. – A Mach művéhez írt bevezetőjében Polányi leszögezte, hogy amit a tapasztalattal „ellenőrizni nem lehet, arról gondolkozni sem szabad”. (Uo. 385.)

⁹ Lásd: *A budapesti diáknyomor. A Galilei Körnek 1909-ben fölvett statisztikája*. Budapest, 1909.

¹⁰ JÁSZI Oszkár: *Az új ifjúság. Világ*, 1913. október 19. 3.

A fakultások szerint szerveződő Galilei Kör 256 taggal indult, az induláskor már megalakult az orvosi és a jogi csoport, decemberben a technikusok, 1909 márciusában pedig a gyógyszerészek szakosztálya.¹¹ A szakosztályok elnökei egyúttal az egész kör alelnökei is voltak.¹² Az egyesület működési rendjét és alapszabályát a diákegyesület első elnöke, Polányi Károly vezetésével munkálták ki.¹³ Az egyik alapító, a medikus Surányi Ede emlékezett vissza erre: „Hallatlan izgalomban éltünk s óriási munkát végeztünk. Meg kellett szerkesztenünk az egyesület alapszabályait, amelyekben ki akartuk fejezni céljainkat, de vigyázni kellett arra, hogy olyanok legyenek, hogy a belügyminiszter bele ne akadhasson s vissza ne dobja. Polányi, Kende, Rohonyi, Székely Artúr, Rubin László s Halasi Béla voltak a szerkesztő bizottság tagjai, ha jól emlékszem. A munkába bekapcsolódott dr. Székely Aladár is. Jászi Oszkárék áttanulmányozták s módosították. Mégis a belügyben többször is visszadobták s újra és újra módosítanunk kellett. Végre is – hosszú-hosszú izgalom után – kaptuk a hírt: megkapjuk az engedélyt. Hogy kinek köszönhetjük a sikert, arra nem emlékszem; úgy rémlik, hogy szabadkőműves barátaink közbelépése volt a döntő.”¹⁴

Ezzel azonban a szabadgondolkodó fiókegyesületként elfogadott Galilei Kör nem vált a Budapesti Egyetemen bevett, „hivatalos” diákegyesületté. 1910 februárjában ugyan, mikor nagyon rövid időre a szabadgondolkodó Székely Aladár édesapja, Székely Ferenc ült a vallás- és közoktatásügyi miniszteri székbe, kérelmezték a kultuszminisztériumnál, hogy a Galilei Kör „főiskolai keblen belüli” egyesület lehessen. Az egyetemi vezetés azonban ellenállt, mivel az indoklás szerint a Galilei Kör ellenkezik az egyetem „összes hagyományával”, „agresszív módon támadja mindazt, ami a jelenlegi magyar társadalom és állam alapját képezi”,

¹¹ *Jelentés a Galilei Kör 1908/09. évi működéséről*. I. m. 3.

¹² KENDE Zsigmond: *A Galilei Kör megalakulása*. I. m. 84.

¹³ Polányi Károly Galilei Körben (és általában a polgári radikális mozgalomban) játszott szerepéről: DUCZYNSKA Ilona–HORVÁTH Zoltán: Polányi Károly és a Galilei Kör. *Századok*, 1971/1. 89–104.; GARETH DALE: *Karl Polanyi. A Life on the Left*. Columbia University Press, New York, 2016. 31–71.

¹⁴ Surányi Ede visszaemlékezése. A Galilei Körről összegyűjtött iratok. Kelen Jolán-hagyaték. Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltár (PIL) 859. f. 30. ó. e.

mindenekelőtt a valláserkölcsei világnézetet, és ezzel a „fanatikus” antiklerikalizmussal csak zavarná az egyetem békéjét. Az Egyetemi Tanács számára ekkor készült összefoglalóból ismerjük a Galilei Kör fenn nem maradt szervezeti szabályának egyes részleteit.¹⁵ E szerint a Galilei Kör tagjai egyben a Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesületének is tagjai voltak, és az anyaegyesületnek volt fenntartva „nemcsak az ellenőrzés, hanem úgyszólván minden joghatóság a Galilei Kör felett” – amely ellenőrzési jog bevett diákegyesület esetében az egyetemi vezetésnek járt volna ki. A Galilei Kör szervezeti szabályzata biztosította a Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesülete küldötteinek, hogy a diákegyesület gyűlésein megjelenhessenek, felszólalhassanak és indítványt tehessenek (de nem szavazhattak). A Galilei Kör köteles volt megküldeni rendes évi közgyűlésének jegyzőkönyvét az anyaegyesületnek, hasonlóképp egy hónapon belül jóvá kellett hagyatnia a szervezeti szabályzat módosításait a Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesülete elnökségével.¹⁶ A rendes és időnként összehívott rendkívüli közgyűlések között az azokon megválasztott és aztán jellemzően havonta kétszer ülésező választmány vitte a Galilei Kör ügyeit, nyaranta szünidei bizottságot választottak.¹⁷

A Galilei Kör vezetőségét tanévenként, jellemzően kora ősszel választották meg a jelölőbizottság javaslata alapján (akadtak persze, akik nem fogadták el a jelölést¹⁸), de előfordult, hogy egy év közben összehívott rendkívüli közgyűlésen változtattak a vezetőségen.

Az elnöki tisztséget a következők töltötték be: Polányi Károly (1908–1909. október és 1910 nyara), Székely Artúr (1909. októ-

¹⁵ A Galilei Kör szervezeti szabályainak láttamozása, 1910. A Rektori Hivatal iratai az 1884/1885–1912/1913. tanévekből. Egyetemi Levéltár, 1. Rektori Hivatal c/A Rektori Hivatal iratai, 1884/85–1912/13.

¹⁶ A Galilei Kör szervezeti szabályainak láttamozása, 1910. Egyetemi Levéltár, i. h.

¹⁷ A rendes és rendkívüli közgyűlések és a választmányi ülések jegyzőkönyvei azonban csak az 1915 és 1917 közötti időszakból maradtak fenn. Lásd: A Galilei Kör 1915 és 1917 közötti közgyűlési és választmányi ülései jegyzőkönyvei. PIL 684. f. 1/1. ó. e.

¹⁸ Például 1916 szeptemberében ifj. Szende Pál és Nádas Ferenc visszautasították a nekik felajánlott főjegyzői, illetve titkári pozíciót. Lásd: Jegyzőkönyv a Galilei Kör 1916. szeptember 13-i választmányi üléséről.

ber–1910 nyara, 1910 ősze–1910 nyara), Lóránd Jenő (1911 nyara–1911. december), Rubin László (1911. december–1912 nyara, 1913. október–1914 nyara), Somogyi Jenő (1912 nyara–1912. október), Kósa Miklós (1912. október–1913. február), Turnowsky Sándor (1913. február–1913. október).¹⁹ A Galilei Kör 1914 utáni „kis korszakában” átalakult az egyesület működése, és 1914 őszétől, Ruttkay-Nedeczky Béla elnökségét követően Rudas Zoltán és Sisa Miklós uralták felváltva az egyesületet, olyan állandó segítőkkel, mint Kelen Jolán és Haász Árpád.²⁰ Ekkor tehát egy szűk vezetőréteg kezébe került az 1914 előtti „nagy korszakban” még évről évre megújuló Galilei Kör.²¹

A vezetőség tanévenkénti újraválasztásának legfőbb oka perze könnyen belátható egy diákegyesület esetében: évente újabb és újabb galileisták végeztek el az egyetemet, és vonultak ki a diákélet kereteiből (noha az abszolutóriumot követő három évig vagy a doktorátus követő két évig még a Galilei Kör tagjai lehettek). A kör tagdíjaként félévenként egy koronát állapították meg. (A rivális katolikus Szent Imre Kör tagdíja évi hat korona volt.) A tagdíjak felemelése – vélhetően az első világháború alatt kezdődő infláció miatt – csak 1916 végén került szóba a Galilei Kör

¹⁹ A Galilei Kör vezető tisztségviselőit összegyűjtötte: TÖMÖRY Márta: *Új vi-zeken járok*. I. m. 273–277. – Az elnökök közül Polányi Károly, Rubin László és Turnowsky Sándor írták meg visszaemlékezéseiket a Galilei Körről: RUBIN László: A Galilei Kör története (Alakulásának huszadik évfordulója alkalmából). *Századunk*, 1928/8. 464–469.; POLÁNYI Károly: A Galilei Kör mérlege. *Korunk*, 1929/6. 416–421.; TURNOWSKY Sándor: Adalék a Galilei Kör történetéhez. *Korunk*, 1957/8. 1061–1071.

²⁰ A Galilei Kör választmányi ülésén már 1915 októberében határozatot hoztak, hogy Rudas Zoltán ne két-három taggal vezesse az egyesületet. Jegyzőkönyv az 1915. október 15-én pénteken este tartott választmányi ülésről. A Galilei Kör 1915 és 1917 közötti közgyűlési és választmányi ülési jegyzőkönyvei. PIL 684. f. 1/1. ő. e.

²¹ „Ha új erők jöttek, a vezetőség azonnal bevonta őket a munkába. Mindig kellett utánpótlás és aki érvényesülni akart, azt szívvél-lélelkel támogattuk.” (Dr. Kende Zsigmond visszaemlékezése. PIL 867. f. 1/k-104.) A Galilei Kör történetére visszatekintő Duczynska Ilona a következőképp értelmezte a férje vezetésével munkált működési rendet: „Az egyéni odaadáson, az erkölcsi elkötelezettségen túl magába a mozgalom szerkezetébe épített biztosítékok kellene: a tisztikar minden évben megújuljon, az elmúlt év vezetői lelépjenek, a tagok az új diákok közül évente válasszanak új vezetőséget.” (DUCZYNSKA Ilona–HORVÁTH Zoltán: I. m. 92.)

választmányi ülésén, amelyről az 1917. januári rendkívüli közgyűlésen döntöttek: innentől évi négy koronába került a tagdíj, továbbá bevezették a „vendégtag” státuszt is a Galilei Kör eszméivel rokonszenvező, nem főiskolai hallgatónak. Ekkor létesítették a pártoló tagság intézményét más „progresszív” egyesületek vagy a Galilei Kör volt tagjainak – évi tíz koronáért.²² A kötelező tagdíjak mellett a galileisták havi egy-két koronával járulhattak hozzá önkéntesen szakosztályuk működéséhez, amelyből például a technikus vagy az orvosi szakosztály eszközöket vásárolhatott az önképző munka végzéséhez.²³

A Galilei Kör megalakulásához és a működéséhez szükséges szellemi és anyagi támogatást a Társadalomtudományi Társaság és a radikális szabadkőműves páholyok, elsősorban a Jászi Oszkár vezette Martinovics Páholy, illetve a Comenius Páholy biztosították. Míg a Társadalomtudományi Társaság a Galilei Kör oktatóit adta – Jászi Oszkár, Kunfi Zsigmond, Madzsar József, Pikler Gyula, Rác Gyula, Szende Pál, Timár Miklós, Varga Jenő stb. –, akik többnyire a Martinovics Páholy tagjai is voltak, a Comenius Páholy a szabadkőműves páholyoktól befolyt támogatásokat koordinálta és irányította a Galilei Kör felé.²⁴ A Comenius Páholy – amely már korábban is tervezte az egyetemi ifjúság radikálisabb részének szabadkőműves összefogását²⁵ – 1909 tavaszán a diákegyesület kiáltványának kíséretében a következő

²² Az 1916. december 23-i választmányi ülés és az 1917. január 14-i rendkívüli közgyűlés jegyzőkönyvei. A Galilei Kör 1915 és 1917 közötti közgyűlési és választmányi ülési jegyzőkönyvei. PIL 684. f. 1/1. ó. e.

²³ Pontos információkkal a szakosztályi fakultatív tagdíjakkal kapcsolatban azonban csak az első világháború időszakából rendelkezünk, a jegyzőkönyveknek köszönhetően. Például a technikus osztályéról, amelynek minden tagja havi egy koronát fizetett. A befolyt összeget szaklapok vásárlására, jegyzetek készítésére, a külföldi egyesületekkel való kapcsolatba lépésre és a magyar szakegyesületekbe belépés támogatására akarták fordítani. Lásd: Jegyzőkönyv a Galilei Kör 1916. november 14-i és december 13-i választmányi üléséről.

²⁴ A magyarországi szabadkőműves mozgalom korabeli helyzetéről: L. NAGY Zsuzsa: *Szabadkőművesség a XX. században*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1977. 24–33. – A Galilei Kör és a szabadkőművesség kapcsolatáról lásd: CSUNDERLIK Péter: A Galilei Kör és a szabadkőművesek. *Rubicon*, 2020/10. 64–69.

²⁵ „A Comenius páholyban ugyanis már 1906-ban felmerült a főiskolai fiatalok „szabadkőműves szellemben való szervezésének munkabavétele.” Lásd: SZALAY Károly: *A Comenius páholy története (1886–1913)*. Budapest, 1913. 107.

támogatásra buzdító körlevelet intézte a magyarországi szabadkőművesek testvéri szövetségéhez: „A budapesti főiskolák kebelében néhány hónappal ezelőtt, mint a szabadgondolkozók országos egyesületének fiókja megalakult a »Galilei tudományos kör«, amely három havi fennállása óta 500-nál több egyetemi hallgató gyűjtött maga köré. Az egyesület [...] arra vállalkozik, hogy gátat vessen a főiskolákban mindinkább teret hódító klerikalizmusnak, amely ott különböző felekezeti egyesületek alakjában szervezett expositurákkal [kirendeltségekkel – Cs. P.] rendelkezik. A felhívásból látjátok, hogy a Galilei kör törekvései a mieinkkel egyeznek s szövetségünkre nem lehet közömbös, hogy elveink a főiskolai ifjúság körében elterjedjenek és hogy ott szabadkőműveseket neveljenek. Páholyunk elvállalta ezen egyesületek védnökségét és felkér benneteket, hogy a Galilei kört progressív munkájukban támogassátok. Támogassátok erkölcsileg azzal, hogy főiskolákat látogató gyermekeitek figyelmét a körre irányítsátok, anyagilag azzal, hogy tégláitokkal [adományaitokkal – Cs. P.] járuljatok a kör segélyezéséhez. Ha minden páholy 50-100 koronával támogatja a »Galilei« kört, elősegíti annak megizmosodását, a mivel hasznos szabadkőművesi munkát végez.”²⁶

A Galilei Kör működését segítő szabadkőműves adományok nagyságáról az 1911. évtől vannak pontos adataink, innentől egészen a világháborús évekig nagyjából évente 6000 és 9000 korona közötti összeg érkezett. Összességében a szabadkőműves páholyok adományaiból háromszor-négyszer annyi bevétel származott a diákegyesületnek, mint a félévenként egy – évi két – korona tagdíjából (ezres átlagtaglétszámmal számolva). A szabadkőművesektől befolyt támogatás közel kilencven százalékát a budapesti páholyok adták, és ezek között nem meglepő módon a radikális irányultságúak – Comenius, Galilei, Könyves Kálmán, Martinovics, Prometheus, Archimedes stb. – tűnnek fel. Az összes támogatás legalább felét az anyagi patronálást magára vállaló Comenius biztosította, amely 1913-ban támogatta a

²⁶ A Comenius Páholy 1909. tavaszi felhívása a Galilei Kör támogatására. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL) P 1087, a Comenius Páholy iratai, 17. csomó, 11. tétel, h. Galilei Kör, 1909–1916.

legnagyobb összeggel a Galilei Kört.²⁷ A támogatásokon és a kördíjon kívül volt még egy útja az anyagi bázis megteremtésének: a szabadgondolkodó mozgalomhoz kötődő értelmiségiek felajánlásai könyveik eladásából. A *Szabadgondolat*ban olvasható egy hirdetés, melyben Domokos László *Magyar imperializmus* című 1910-es, három koronába kerülő művét azzal is reklámozták, hogy a forgalmazásából befolyó jövedelmet a szerző teljes egészében a szabadgondolkodó mozgalom – a Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesülete és a Galilei Kör – költségeire ajánlotta fel.²⁸ De az is előfordult, hogy testamentum rendelkezett a Galilei Kör támogatásáról: az 1917-ben elhunyt Kopfstein Emil Lipót gabonakereskedő a jótékony célra szánt félmillió koronájából ötezetret hagyott a Galilei Körre.²⁹

A szabadkőművesektől kapott pénzt a klubhelyiség rezsiköltségein túl kiadványokra, a Kör rendezvényeire és diszes meghívók nyomására költötték. A támogatásokat a pénztárosok kezelték, őket az elnökhöz és a titkárhoz hasonlóan közgyűlésen választották. A Galilei Körnek kezdetben nem volt fizetett alkalmazottja, a tisztségviselők önkéntesen, mintegy társadalmi munkaként végezték tevékenységüket – tagfelvételének adminisztratív ügyeinek intézését, rendezvényekre szóló meghívók megírását és szétküldését.³⁰ Ez olykor nem kevés terhet rótt rájuk, ezt tanúsítja az 1910-es évek elején a diákegyesület titkáraként működő

²⁷ Szalay Károly: I. m. 137.

²⁸ Az *Olvasóink figyelmébe!* című szerkesztői hirdetésben közlik. *Szabadgondolat*, 1913/3. 104.

²⁹ Félmillió korona jótékony célra. *Pesti Hírlap*, 1917. július 6. 8.

³⁰ Erről a tevékenységről lásd a Galilei Kör adminisztratív ügyeinek vitelében 1912-től tevékeny szerepet vállaló Téri Teodóra visszaemlékezését: „Szervezési és adminisztratív vonalon tevékenykedtem. A munkánk körülbelül abból állott, hogy amikor megállapodtunk a vezetőséggel abban, hogy milyen előadásokat fogunk tartani, akkor az előadók felkeresése a mi feladatunk volt, s ugyancsak a helyiségek kiválasztása, a meghívóknak az elkészítése, melyek részben litografált, részben nyomtatott lapokból álltak, és ezeket a tagság névsora alapján kézzel megírtuk. Ebben nagy segítséget kaptam, egyedül nem is tudtam volna ennyi lapot megírni, váltakozó létszámmal és személyekkel kb. öten-hatan, egymást cserélve végeztük ezt a munkát. Ekkor úgy 1000 tagból állt a Kör, sőt ezren felül, tehát elég írnivalónk volt.” (Ádám Manóné Téri Teodóra visszaemlékezése. PIL 867. f. 1/a-91.) Téri Teodóra természetesen részt vett a márciusi ünnepségek szervezésében is, ennek köszönhető, hogy elmondása szerint az *Új, tavaszi se-*

Rákosi Mátyás visszaemlékezése.³¹ A pénztárosok esetében mindenekelőtt a félévenkénti egy korona tagdíj beszédese jelentett „nem mindennapi robotmunkát”.³²

Az első ismert költségvetésből, az 1912. évből azonban már tudomásunk van arról, hogy egy szolgát és egy címírót is alkalmazott évi 540, illetve 480 koronáért az Anker közbe költözött diákegyesület.³³ Az ottani házbér évi 2000 koronát tett ki, a klubhelyiség fűtésére és világítására 800 koronát számoltak. A „különbéféle költségekre” félretett 280 koronával az adminisztrációs kiadások 4100 koronát tettek ki, ami jóval elmaradt az agitációs tevékenységre előirányzottaktól. A Galilei Kör éves kiadásainak nagy részét ugyanis a nyomtatványok elkészítése, kipoztázása és a nagyobb előadások megszervezése és meghirdetése jelentették. Az 1912. évre a következő kiadások szerepeltek: 1500 korona nyomtatványokra, 1500 korona postabérre, 1500 korona tíz agitációs előadás rendezésére a Régi Képviselőházban terembérléssel és plakátolással, 200 korona különféle előadások tiszteletdíjainak pótlására, 300 korona a márciusi ünnepség ren-

reg-számla kéziratát – melyet Ady a galileisták 1912-es márciusi ünnepségére írt – ő vehette először kezébe.

³¹ Rákosi Mátyásnak titkári tevékenysége annyira lefoglalta az idejét, hogy a tanulás és a köri tevékenység mellett már csak annyi keresőmunkát vállalhatott, amennyi elmondása szerint éppen csak biztosította a megélhetését. Rákosi a sok munkát azzal magyarázza, hogy minden fontosabb rendezvényt, előadást, ünnepséget és később már tüntetést is gondosan elő kellett készíteni, „ami annál nagyobb munka volt, mert a Társadalomtudományi Társaság rendezvényeihez is a galileisták adták a tömeg jelentékeny részét”. Ilyen eseményekkor minden galileista „nyomtatott ismertetést” és „megjelenésre felszólító levelezőlapot” kapott. Ünnepségszervezés esetén gondoskodni kellett a terembérlésről, a plakátok kinyomtatásáról, és annak biztosításáról, hogy a fővárosi hirdetővállalat a plakátokat feltűnő helyeken, ne pedig félreeső utcákban ragassza ki. Lásd: RÁKOSI Mátyás: *Visszaemlékezések. 1892–1925.* I. kötet. Napvilág Kiadó, Budapest, 2004. 63. és 72. – A hirdetémények kihelyezésével elégedettek lehettek a galileisták, mert a konzervatív-liberális *Magyar Figyelő* 1912-ben azt írta: az egész várost ellepték a Galilei Kör sárga plakátjai.

³² KENDE Zsigmond: *A Galilei Kör megalakulása.* I. m. 87.

³³ A szolgai teendőket ellátó Kissné fizetését 1916. szeptember 1-jétől havi 50 koronára emelték. 1917 júniusából pedig új, „állandó munkaeő” felvételéről van tudomásunk, de a háború alatti inflációnak köszönhetően az ő fizetését már havi 80 koronában állapították meg. Jegyzőkönyv a Galilei Kör 1916. augusztus 15-i és 1917. június 11-i választmányi üléséről.

dezési költségeire, 600 korona az ekkor indult munkásoktatásra és 1000 korona kiadványokra. Emellett még az évben elküldötték 1000 koronát törlesztésre és 300 koronát beszerzésekre.³⁴ Amikor a Galilei Kör még szorosabbá fűzte kapcsolatát a Társadalomtudományi Társasággal, és az oktatómunka jelentős részben az utóbbi Szabad Iskolájába tevődött át, akkor újabb költségként jelent meg a körtagok szabadiskolai hallgatói tagságának megváltása, amely 1914-ben 400 koronát jelentett.³⁵

A tagdíjakon túl a máshonnan befolyó jövedelmeket, például a márciusi ünnepek bevételeit vagy mindenekelőtt a szabadkőműves páholyok és a Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesülete anyagi hozzájárulását is a pénztárosok kezelték, amely összességében „egész csinos összeget”³⁶ tett ki. Ez az összeg azonban majd csökken az első világháború éveiben.

A Galilei Kör tevékenysége az első világháború alatt

A Galilei Kör válságperiódusa

A Galilei Kör első világháború előtti és utáni tevékenységét szükséges egymástól elválasztani, amit az is indokol, hogy alig mutatható ki folytonosság a vezetőségben.³⁷ Az 1914 előtti „régigalileisták” nagy részét bevonultatták, a Galilei Kör több korábbi elnöke és vezető személyisége, mint Polányi Károly, Rubin László, Turnowsky Sándor, Gyulai László, Kende Zsigmond vagy

³⁴ A Comenius Páholy levele a Galilei Körhöz 1911. évben befolyt szabadkőműves támogatásokról és a Galilei Kör 1912. évi költségvetéséről. MNL OL P 1087, a Comenius Páholy iratai, 17. csomó, 11. tétel, h. Galilei Kör, 1909–1916.

³⁵ A Comenius Páholy levele a Galilei Körhöz 1913. évben befolyt szabadkőműves támogatásokról és a Galilei Kör 1914. évi költségvetéséről. MNL OL P 1087, a Comenius Páholy iratai, 17. csomó, 11. tétel, h. Galilei Kör, 1909–1916.

³⁶ KENDE Zsigmond: *A Galilei Kör megalakulása*. I. m. 87.

³⁷ Ennek lenyomata a frontról hazatérő Rubin beszámolója: „Egyszer hazajöttem szabadságra, felmentem a Körbe, tele volt: az elnöktől a szolgálaiig egy lelket sem ismertem. Bemutatkoztam, hatévi munkámról nem tudtak, a nevemet sem hallották. Egy egészen más háborús Galilei Kör alakult, melynek csak a neve volt azonos, de útja, célja a háborúban fogant.” L. RUBIN László: *A Galilei Kör története*. I. m. 469.

Dukesz Artúr is a frontra került.³⁸ A törést mutatja, hogy a háború kitörésekor abbamaradt a galileista folyóirat, a csak 1918 őszén újraindított *Szabadgondolat*, továbbá a Galilei Kör könyvtára-sorozat, és a középiskolásokat célzó ismeretterjesztő Galilei Füzetek kiadása. A magyarországi szabadgondolkodók olyan „szellemi iránytűi” is eltérültek, mint a német Ernst Haeckel és Wilhelm Ostwald, akik a továbbra is háborúellenes szabadgondolkodó többséggel szemben a háborús politika mellé álltak, szakadással fenyegetve az egész szabadgondolkodó mozgalmat: az 1912-ben a Galilei Körben is előadó, 1909-es kémiai Nobel-díjjal kitüntetett Ostwald – aki 1913-ban még Karl Liebknechtel együtt szónokolt – 1915-ben távozott a Német Monista Liga elnöki székéből.³⁹

Az 1914–1915-ös tanévtől a szabadkőműves páholyok támogatása is csökkent, összesen 6375 koronára: 3100 korona érkezett a Comeniustól, a vidéki páholyoktól pedig mindössze 500 korona.⁴⁰ A csökkenés valószínű oka, hogy 1914 őszétől már máshol volt szükség a „testvérek” „tégláira” – például a kárpátaljai orosz betörés következtében elpusztult, és az adományokból „Kőművesfalva”-ként újjáépített Mezőlaborc építkezéseinél.⁴¹

³⁸ Ádámné Téri Teodóra a galileisták bevonulásáról: „Mikor kitört a háború, akkor a Kör tagjainak nagy része bevonult katonának, sok pajtásunk vissza sem tért többé. Négy fivérem is bevonult.” Közülük Tödör 1915 szeptemberében meghalt, két testvére is fogságba esett. Téri Teodóra sem vett részt a továbbiakban a Galilei Kör működésében, mert 1915-ben súlyos beteg lett. Lásd: Ádám Manóné Téri Teodóra visszaemlékezése. PIL 867. f. 1/a-91. Dr. Kende Éva közölt szemelvényeket az 1914-ben orvosként a szerbiai hadszíntérre vezényelt, 1915 és 1918 között pedig katonai kórházban szolgálatot teljesítő édesapja világháború alatti levelezéséből: KENDE ÉVA: Két orvos első világháborús magántörténelme. 2000, 2015/1–2. 67–78.

³⁹ Todd H. WEIR: The Riddles of Monism: An Introductory Essay. In: Todd H. WEIR (ed.): *Monism: Science, Philosophy, Religion, and the History of a Worldview*. Palgrave Macmillan, New York, 2012. 8. – A német szabadgondolkodó mozgalom történetéről áttekintést ad: Todd H. WEIR: *Secularism and Religion in Nineteenth-Century Germany. The Rise of the Fourth Confession*. Cambridge University Press, New York, 2014.

⁴⁰ A Comenius Páholy levele a Galilei Körhöz az 1914/1915. évben befolyt szabadkőműves támogatásokról. MNL OL P 1087, a Comenius Páholy iratai, 17. csomó, 11. tétel, h. Galilei Kör, 1909–1916.

⁴¹ Lásd: Kőművesfalva – Dr. Bókay Árpád szabadkőműves Nagymester felhívása. *Világ*, 1915. augusztus 8. 13.

Az 1915–1916. tanévből származik a Comenius Páholy utolsó fennmaradt listája, amely az adományok további csökkenését mutatja: a szabadkőműves páholyok már csak 5380 koronával támogatták a Galilei Kört – a budapesti Haladás Páholy 800 korona helyett például csak 300 koronát küldött.⁴² Eközben az özszegek már értéküket is kezdték veszíteni a kezdődő háborús infláció miatt.⁴³

Ebben a nehéz időszakban az 1914 őszétől az Anker közeli klubhelyiségbe költöző fiatal, „új galileistáknak” idő kellett, míg fölvtették az elődök ritmusát, egy év is eltelt, míg újra program-sorozattal jelentkeztek. A világháború akadályozta a működést: „tekintettel a várható bevonulásokra” olykor előre kellett hozni közgyűlést, a tisztségviselők távozásai miatt idővel ki kellett mondani, hogy „a tisztikar és a választmány bármikor kiegészítheti önmagát” a legközelebbi közgyűlés idejéig.⁴⁴

A diákegyesület hektikus működését jelzi, hogy egyes szakosztályok – például a jogi – átmenetileg meg is szűntek, később újjáalakultak, miközben egy új szakosztály – a közgazdasági – is megjelent.⁴⁵ Bizottságok szervezésével igyekeztek operatívabbá tenni a működést: 1915 októberében felállt a közgyűlés-előkészítő, az előadásokat rendező, az elemi előadásokat rendező, a diákgazdasági, a könyvtár-, a nőakció-, a tagagitáció-, a pénztár- és az adminisztratív bizottság, de megalakították a sajtóbizottságot is.⁴⁶ A sajtóbizottságnak kellett tájékoztatnia a hírlapokat a

⁴² A Comenius Páholy levele a Galilei Körhöz az 1915/1916. évben befolyt szabadkőműves támogatásokról. MNL OL P 1087, a Comenius Páholy iratai, 17. csomó, 11. tétel, h. Galilei Kör, 1909–1916.

⁴³ Az első világháború alatti inflációról: BIHARI Péter: *Lövészárkok a hátrországban: Középosztály, zsidókérdés, antiszemizmus az első világháború Magyarországn.* Napvilág Kiadó, Budapest, 2008. 94–96.

⁴⁴ Jegyzőkönyv a Galilei Kör 1915. október 19-i választmányi üléséről.

⁴⁵ Az összevont jogi és közgazdasági szakosztály Sebestyén Ernő *A büntetőjog modern bölcelete* című előadásával nyílt meg 1916. február 12-én. Lásd: A Galilei Kör előadásai. *Népszava*, 1916. február 6. 11.

⁴⁶ Jegyzőkönyv a Galilei Kör 1915. október 15-i választmányi üléséről.

Galilei Kör programjairól,⁴⁷ míg a többi bizottság feladata előterjesztések készítése, szervezés és tanácskérés volt.⁴⁸

Például a Galilei Kör 1913–1914 őszén berendezett, a Társadalomtudományi Társaság könyvtárától különálló, saját olvasószobájáért felelős könyvtárbizottság Szabó Ervin munkatársa, Kóhalmi Béla tanácsát kérte ki, hogy milyen folyóiratokat szerezzen be az egyesület.⁴⁹ A nehézségek ellenére próbáltak lépést tartani a szakirodalommal, és az is előfordult, hogy a vezetőség a könyvtár állományának frissítésére száz koronát utalt ki. Ugyan a Galilei Kör tagjai állandó könyvtárost választottak a házi bibliotéka vezetésére, olykor kettőt is, de ők nem mindig látták el a feladatuk: 1916 novemberében arról határozott az elnökség, hogy levélben szólítja fel a könyvtárosokat „vállalt kötelezettségeik” teljesítésére.⁵⁰

De a nehézségek ellenére az Anker közbe látogatók a világháború éveiben is hozzájuthattak az időszaki kiadványokhoz. Ugyan 1916-ban először csak hat lap, a *Világ*, a *Népszava*, a *Magyarország*, az *Alkotmány*, a *Neue Zürcher Zeitung* és a *Vorwärts* teljes árú előfizetéséről van tudomásunk, később a *Budapesti Hírlap*éről, az *Új Nemzedék*éről, a *Nyugat*éről és a *Gyermek*éről is. Pár kedvezményes előfizetése mellett hu-

⁴⁷ Jegyzőkönyv a Galilei Kör 1916. szeptember 13-i választmányi üléséről.

⁴⁸ De a bizottságok nem látták el egyenlően feladataikat, több is elégtelenül működött, és ez készítette arra a vezetőséget, hogy 1916 októberében az egyes bizottságokon belül is felelősöket nevezzenek ki (így került a diákgazdasági bizottság élére Haász Árpád, a sajtóbizottságot pedig Kelen Jolánra bízták): Jegyzőkönyv a Galilei Kör 1916. október 2-i választmányi üléséről. Azonban ez se bizonyult megoldásnak, és 1916 decemberében Rudas már újabb átszervezést javasolt: ez négy fő csoportra és több kisebb csoportra osztotta volna a Galilei Kört: „Az első csoport az adminisztrációt intézi, a második a teoria csoport, a Kör által intézendő mozgalmak elvi alapjait fektetné le, a harmadik az akció csoport a Galilei Kör külső mozgalmait intézi, míg végül a negyedik az előadásokról és szemináriumokról gondoskodik. Kisebb csoportok a következők: könyvtár, pénztár, diákgazdasági és középiskolai előadásokat rendező” – állt Rudas javaslatában. (Jegyzőkönyv a Galilei Kör 1916. december 1-i választmányi üléséről).

⁴⁹ Jegyzőkönyv a Galilei Kör 1915. október 19-i választmányi üléséről.

⁵⁰ Jegyzőkönyv a Galilei Kör 1916. november 10-i választmányi üléséről. Miután Gál Rózsi könyvtáros nem tett eleget a felszólításnak, megfosztották tisztségétől. Lásd: Jegyzőkönyv a Galilei Kör 1916. november 17-i választmányi üléséről.

szonhét laphoz feltehetően ingyen jutott hozzá a Galilei Kör.⁵¹ Például az elmaradhatatlan *Huszedik Századhoz*, továbbá az *Igazságügyi Szemle* mellé a keresztényszocialista Giesswein Sándor révén próbálták beszerezni a *Katholikus Szemlét* és a *Nemzetközi Életet*.⁵² Miközben 1916 második felében megkezdődtek egy telefon-mellékállomás beszerelése miatti intézkedések is.⁵³ Az ehhez hasonló beruházások előtt a Galilei Kör tagértekezletet tartott, amelyen a vezetőség előterjesztette a terveit, és vitára bocsátotta azokat. Értekezleteken döntöttek az egyes állásfoglalásokról, az előadások, szemináriumok irányáról is.

Az 1915–1916-os tanévben már igen sok előadásról van tudomásunk – ezek egy részéről nem tájékoztatták a sajtót, hanem külön értesítették a kör tagjait⁵⁴ –, ám az 1916. május 27-i választmányi ülésen maga Rudas Zoltán elnök mondta ki, hogy „a mostani tisztikar nem képes a Kört vezetni”, vagyis gondok akadtak jócskán. 1916 vége felé bizonyos aggályok merültek fel a pénzügyeket intéző Rudas elnök – a pénztáros bevonulása miatt vette át ezt a feladatot is – tevékenységével kapcsolatban. 1916 októberében–novemberében Rudas a Galilei Kör választmányának többszöri felszólítására sem tartotta meg pénztári beszámolóját, így az több választmányi ülésen és egy közgyűlésen is elmaradt.⁵⁵ Ugyanebben az időszakban ráadásul egy kabátlopási ügy is foltot ejtett a Galilei Kör galileista visszaemlékezésekben oly sokszor állított makulátlanságán.⁵⁶ Emellett kiélesedtek

⁵¹ Jegyzőkönyv a Galilei Kör 1916. augusztus 12-i és augusztus 31-i választmányi üléséről. A lapok közül Kelen Jolán vállalta a *Népművelés*, a *Gyermekvédelem*, a *Munkásvédelem*, a *Munkásbiztosítás*, a *Nyelvőr*, az *Athenaeum*, az *Irodalomtörténet* és a *Zeitschrift für Psychologie* beszerzését: Jegyzőkönyv a Galilei Kör 1916. augusztus 19-i választmányi üléséről.

⁵² Jegyzőkönyv a Galilei Kör 1916. augusztus 5-i választmányi üléséről.

⁵³ Jegyzőkönyv a Galilei Kör 1916. augusztus 12-i választmányi üléséről.

⁵⁴ Lásd Haecker Boriska és Lakatos László előadásainak 1915. novemberi beharangozóját a *Népszavában*, amelyben azt is közlik, hogy „a többi előadásról csak a kör tagjait értesítik”. (A Galilei Körben. *Népszava*, 1915. november 7., 11.)

⁵⁵ Jegyzőkönyv a Galilei Kör 1916. augusztus 31-i, 1916. október 16-i és 1916. november 10-i választmányi üléséről és az 1916. október 15-i közgyűléséről.

⁵⁶ Hozzá kell tenni, hogy a vezetőség 100 koronát utalt ki a Galilei Kör esti előadásán eltűnt kabát tulajdonosának. Lásd: Jegyzőkönyv a Galilei Kör 1916. december 23-i választmányi üléséről.

egyes személyi ellentétek,⁵⁷ és komoly problémát jelentett, hogy az elnökség a korábbiaktól eltérően már nem mindig gondolkodott „jó előre” az előadások megtartásáról.⁵⁸ A válságot mindenél jobban jelezte az a kínos kudarc, hogy a Galilei Kör 1916-os márciusi ünnepsége ünnepi szónok hiányában elmaradt.⁵⁹

Ezért Rudas a közgyűlés összehívását indítványozta, hogy a tagok új bizottságokat válasszanak, ugyanekkor pedig a „kis korszak” másik jelentős vezetője, Sisa Miklós azon óhaját fejezte ki, szeretné, ha az Anker közbe „idősebbek feljárnának s így teremtenének klubéletet”.⁶⁰ Vagyis klubélet nem túl sok lehetett: megalakulásról hírt adó kiáltványában magát az „Élet” diák-egyesületeként pozicionáló Galilei Kör klubhelyisége a háború első két évében elég kihalt lehetett.

Antimilitarista előadások az első világháború alatt (1915–1917)

A vezetőség a világháború kitörése előtti „régí galileisták” mellett – közülük csak Kelen Jolán tartozott a „kis korszak” választmányi tagjai közé – igyekezett megszólítani a fiatalokat: 1916 júniusában sikerült nyomdába adni *A középiskolásoknak* szóló, Sisa Miklós szerkesztette kiáltványt, amelynek szétosztását a galileisták vállalták.⁶¹ Bár ekkor is fontosnak tartották, hogy alapvető szociológiai ismereteket közlő, vagy éppen a *Vitalizmusról és mechanizmusról* szóló előadásokat tartsanak,⁶² de a korábban jellemző antiklerikális, természettudományos világnézeti és ismeretterjesztő témák helyett már a háború gazda-

⁵⁷ Jegyzőkönyv a Galilei Kör 1916. szeptember 18-i választmányi üléséről.

⁵⁸ Jegyzőkönyv a Galilei Kör 1916. október 9-i és október 13-i választmányi üléséről.

⁵⁹ Jegyzőkönyv a Galilei Kör 1916. április 5-én tartott választmányi üléséről.

⁶⁰ Neumann Antal is azt indítványozta: „az idősebb galileistákat keressék fel a nyári programmal, tárják fel előttük a kör mostani állapotát és kérjék tanácsukat és kritikájukat”. (Jegyzőkönyv a Galilei Kör 1916. május 27-i választmányi üléséről.)

⁶¹ Jegyzőkönyv a Galilei Kör 1916. május 27-i választmányi üléséről.

⁶² Jegyzőkönyv a Galilei Kör június 10-i választmányi üléséről.

sági és szociális vonatkozásaival foglalkozó előadások kerültek többségbe, például kiemelten fontos téma lett a szociálpolitika.⁶³

1916 nyarán a „nagyhatalmakról”, az „államfejlődésről” és a „pacifizmusról” szóló előadásciklusok szervezését jelentette be a Galilei Kör szabadiskolájának programjaként.⁶⁴ Az antiklerikális előadások száma radikálisan lecsökkent a világháború kitörését követően. Az 1914 ősztől a diákegyesület 1918. januári bezárásáig megtartott galileista előadások több mint egyharmada foglalkozott a világháborúval vagy a tömeges „elnyomorodás” lehetséges szociálpolitikai kérdéseivel, miközben az egyház oktatásbeli jelenlétét ostromozó antiklerikális programok aránya minimálisra csökkent. Az antimilitarista kurzusok nyomasztó túlsúlya nyilvánvalóvá válik, ha egy pillantást vetünk az 1916–1917 fordulóján tartott könyvismertető szeminárium programjára: ezen Karl Liebknecht, Norman Angell, George Bernard Shaw, Jean Jaurès és Gustave Hervé munkáit beszélték meg.⁶⁵ Ezen szerzők körül Gustave Hervé és a háború első mártírja, az 1914. július 31-én egy párizsi vendéglő teraszán lelőtt Jean Jaurès munkái gyakorolták a legnagyobb befolyást a galileisták marxista eszmei alapokon nyugvó háborúellenességére. A Galilei Kör a francia szocialista politikus meggyilkolásának első évfordulóján egy Jaurès-gyászünnepélyt is szervezett, amelyen Rudas Zoltán elnöki megnyitóját követően Kunfi mondott beszédet.⁶⁶ Ady erre az alkalomra írta *Emlékezés nagy halottra* című versét, az utolsót, amelyet a Galilei Körnek küldött.⁶⁷

Hervé és Jaurès tanait követve írások és előadások sorában fejtették ki a galileisták, hogy a háborún csak a tőkéssek, a had-

⁶³ 1916 szeptemberében fogtak hozzá az egy hónapos szociálpolitikai ciklus szervezéséhez, melyben az egyes országok szociálpolitikai intézményeinek ismertetését tervezték a skandináv államoktól Új-Zélandig, hetenként három előadással, elsősorban szociáldemokrata előadókkal (például Garami Ernő, Kunfi Zsigmond, Rónai Zoltán). A ciklusra végül novemberben és decemberben került sor. Lásd: Jegyzőkönyv a Galilei Kör 1916. szeptember 4-i és november 4-i választmányi üléséről.

⁶⁴ Jegyzőkönyv a Galilei Kör június 17-i választmányi üléséről.

⁶⁵ Jegyzőkönyv a Galilei Kör 1916. december 11-i választmányi üléséről.

⁶⁶ A Galilei Kör Jaurès-ünnepélye. *Népszava*, 1915. augusztus 8. 9.

⁶⁷ RUBIN László: Ady és a Galilei-kör. In: DÓCZY Jenő–FÖLDESSY Gyula (szerk.): *Ady-Múzeum*. II. kötet. Athenaeum-kiadás, Budapest, 1924. 162.

seregnek szállító földbirtokosok és a ranglétrán magasan álló katonatisztek nyerhetnek, az osztálytársadalomban alul lévőknek semmi érdekük nem fűződik hozzá. Antimilitarista nézeteiket paradigmaticusan foglalta össze Fazekas Sándor – még az első világháború kitörése előtti cikkében – a *Szabadgondolat*-ban: „a háborúhoz fűződő érdekelttség változását a történelmi fejlődés folyamán grafikailag kúp alakjában ábrázolhatjuk. [...] minél tovább haladunk a történelemben, annál szűkebb lesz a háborúban érdekelt köre; de egyúttal annál magasabb rétegre terjed. A kúp csúcspontja a dinasztia. A háború régen megszűnt az egész népesség érdekét szolgálni. Ma már az osztályérdeknél is kevesebb: egyes csoportok és egyes személyek érdeke. Sajnos azoké, amelyek érdeke legsúlyosabban esik a politika mérlegébe”.⁶⁸

Az 1914 és 1918 közti időszakból a Galilei Kör két antimilitarista, első világháborús előadás-sorozatát kell kiemelni. Mindkettő a különböző magyarországi szabadoktatási intézmények (mint az Erzsébet Népakadémia) háborút értelmező előadás-sorozataiba illeszkedett, de a szabadgondolkodó diákegyesület amazok háború melletti mobilizációs szerepvállalásával szemben határozta meg magát.⁶⁹

A Galilei Kör 1915 novemberében indította el a *Társadalmi problémák a háború után* című előadás-sorozatát, miután annak megágyaztak az októberi *Háború és társadalom* címmel rendezett vitaestjükön, amelyen Rudas Zoltán és ifj. Szende Pál tartottak vitaindító előadásokat a *Háború és a nagybirtok* és a *Háború és a nőmozgalom* kérdéseiről.⁷⁰ Az ezt követő előadás-sorozatra már a Társadalomtudományi Társaság Galilei Körben jól ismert polgári radikális és szociáldemokrata értelmiségijeit hív-

⁶⁸ FAZEKAS Sándor: A háború. *Szabadgondolat*, 1911/6. 202–205.

⁶⁹ Ezeket áttekinti: TURBUCZ Péter: Háborús előadások szervezése Magyarországon 1914-ben – történeti vázlat. *Jel-kép*, 2016/1. 81–96. – A világháború alatti előadások mobilizációs szerepéről: BALÁZS Eszter: Háborús gyűlölet andante és allegro. – A hivatalos irodalom, a katolikus egyházhoz közeli irodalmi lapok és a háború Magyarországon (1914–1916). In: ANTAL Gábor–HEVŐ Péter–M. MADARÁSZ Anita (szerk.): *Sorsok, frontok, eszmék. Tanulmányok az első világháború 100. évfordulójára*. ELTE BTK, Budapest, 2015. 445–460.

⁷⁰ A Galilei-Kör előadásai. *Népszava*, 1915. október 3. 11.

ták meg előadónak. Novemberben és decemberben Rónai Zoltán *Nemzeti kultúra és nemzetközi kultúra*, Varga Jenő *Gazdasági problémák a háború után*, Szalay Károly *Háború és pedagógia*, Pikler J. Gyula *Vámunió*, Bernáth Ottó *Valutáris kérdések a háború után*, Garami Ernő *Az Internacionale a háború után*, Kunfi Zsigmond *A szocializmus föladatai a háború után*, Berend Miklós *Gyermekvédelem a háború után*, Zádor Pál *Szociálpolitika a háború után* és Szende Pál *Adókérdés a háború után* címmel adtak elő a Galilei Kör szervezésében, a Társadalomtudományi Társaság nagytermében.⁷¹

A Galilei Kör vezetősége a remélt–mielőbbi – békekötést követően az antimilitarizmus miatt hanyagolt „progresszív agitációt” kívánta volna újra felerősíteni a „réggi galileisták” bevonásával. Ismét hangsúlyossá szerették volna tenni a „modern természettudományos igazságok” oktatását a történelmi materializmus mellett.⁷² 1916. júliusi memorandumvázlatuk szerint a magyar oktatás nagy „progresszív mozgalmát” vizionálták, amely már az elemi iskolásokat is megcélozná a radikális tanítókon keresztül, a középiskolákban pedig „progresszív kongregáció” és diáklapok létrehozását tervezték.⁷³

A háború azonban csak nem ért véget, ami a Galilei Körön belüli antimilitarista irány további erősödéséhez vezetett. A vezetőség 1916 tavaszától már átfogó „békeakció” szervezésében gondolkodott,⁷⁴ ennek szervezése azonban nem volt zökkenőmentes: a Galilei Kör antimilitarista propagandájában törést okozott az 1916. augusztusi román támadás. 1916 szeptemberében a vezetőség emiatt átmenetileg fel is függesztette „békeakcióját”.⁷⁵ Egy karakteresen antimilitarista – de a rendőrség által engedé-

⁷¹ A Galilei Kör előadássorozata. *Népszava*, 1915. november 14. 11.

⁷² Jegyzőkönyv a Galilei Kör 10-es bizottságának 1916. július 8-i üléséről.

⁷³ Jegyzőkönyv a Galilei Kör 10-es bizottságának 1916. július 15-i üléséről. A cél érdekében a középiskolai bizottság megkezdte a radikalizálható középiskolások adatbázisának összeállítását és az iskolánkénti „bizalmi férfiak” kiválasztását. (Jegyzőkönyv az 1916. szeptember 25-i választmányi ülésről.)

⁷⁴ Lásd a Galilei Kör 1916. május 13-i választmányi üléséről és a június 24-i ülésről készült jegyzőkönyveket.

⁷⁵ Jegyzőkönyv a Galilei Kör 1916. szeptember 4-i választmányi üléséről.

lyezett⁷⁶ – békeciklus megrendezésére végül csak 1917 tavaszán került sor, amit a következőképp harangoztak be: „Európaszerte igen mélyreható változások vonják magukra a három éve dúló világháborúnak ezernyi megpróbáltatásain keresztül ment embermilliók figyelmét. Még változatlan erővel folyik a harc, de a gondolkodó közvélemény figyelme már is elemi erővel fordul *a jövő feladatai* felé. Mindenki érzi és tudja, hogy a kultúremberiségnek újra meg kell alapoznia a népek békés együttműködésének lehetőségeit. Ezért elhatároztuk, hogy már ma előkészítjük a lelkeket a jövő igazságai befogadására s e célból a jövő fontosabb problémáiról előadás-sorozat útján tájékoztatni fogjuk a hallgatóságot.”⁷⁷

A békeciklus külföldi előadójaként érkezett volna Berlinből Budapestre Eduard Bernstein, aki 1914-ben már előadott a Galilei Körben.⁷⁸ A „tartós béke lehetőségeiről” szóló előadása azonban elmaradt, mivel a német–osztrák határon feltartóztaták.⁷⁹ A kellemetlen ügy miatt még a német birodalmi parlamentben is interpelláltak.⁸⁰ A megtartottak közül Giesswein Sándor, Kunfi Zsigmond, Rónai Zoltán és Szabó Ervin előadásairól tudósított a *Népszava*, úgyhogy meglehetősen pontossággal tudjuk rekonstruálni a Galilei Kör 1917. áprilisi–májusi békeciklusában elhangzottakat.

A szabadgondolkodó diákegyesülethez ekkoriban közel kerültő – és 1919 után emiatt támadott – katolikus pap és keresztényszocialista képviselő, Giesswein Sándor⁸¹ a *Nemzetközi bíróság*

⁷⁶ Jegyzőkönyv a Galilei Kör 1917. február 2-i választmányi üléséről.

⁷⁷ Meghívó a Galilei Kör előadásorozatára. MNL OL P 1087, a Comenius Páholy iratai, 17. csomó, 11. tétel, h. Galilei Kör, 1909–1916. – Kiemelés az eredetiben – Cs. P.

⁷⁸ Lásd CSUNDERLIK Péter: *Radikálisok, szabadgondolkodók, ateisták*. I. m. 198.

⁷⁹ Bernstein Eduard elvtárs Budapesten. *Népszava*, 1917. április 19. 8.; Bernstein Eduard elvtárs előadása. *Népszava*, 1917. április 22. 7.

⁸⁰ Az interpellációt Haase szociáldemokrata képviselő nyújtotta be írásban. Lásd: Interpelláció Bernstein elmaradt felolvasása ügyében. *Pesti Napló*, 1917. május 25. 3.

⁸¹ A „kövér” és „jóindulatú” Giesswein Sándorról, aki Kelen Jolán riportregénye szerint egy pecsétgyűrű felajánlásával is támogatta volna az antimilitarista mozgalmat (de azt nem fogadták el a galileisták): KELEN Jolán: *Galilei-per a*

vagy fegyveres mérközés címmel azon derűlátó nézetét fejtette ki, amely szerint a korábbi világnézeti ellentétek megszűntek a háború alatt, és egy új, „szolidáris” érzésnek adták át a helyüket, amely nem „hazafias”, hanem „emberi”.⁸² „Sajnos, ez az érzés csak akkor keletkezett, amikor már milliók pusztultak el” – sajnálkozott Giesswein, aki egy következő világháború megakadályozása érdekében az „állam” fogalmának megváltoztatását javasolta. „Egy évszázaddal ezelőtt volt bajor és volt porosz hazafi, de német nem volt. Ma német hazafiasság van és a jövőben európai hazafiasság lesz” – jelentette ki. Optimizmusa azon a feltételezésen nyugodott, hogy miképp együttműködő emberekből kialakult az állam, úgy az államokból is kialakulhat egy a szolidaritáson és a közös gazdasági érdekeken nyugvó, békét megteremtő „együtthaladó” közösség, az Európai Egyesült Államok.⁸³

Kunfi Zsigmond *Pacifizmus és szocializmus* címmel a „tartós béke” feltételeit ismertette.⁸⁴ Előadásával a szociáldemokrata pártok közelgő nemzetközi kongresszusát vezette föl, és arra igyekezett rámutatni, milyen óriási várakozásokat táplálnak azok, akik kizárólag a szocializmustól remélik „az emberiség békéjének visszaszerzését”. Ezt a túlzást Kunfi hasonlónak értékelte azokhoz a korábbi vádakhoz, amelyek a háború kitörésekor még ugyanezt a „szocializmust” „vádolták”, hogy „nem tudta megakadályozni a háborút”. Kunfi azzal próbálta levenni ezt a nagy terhet a szociáldemokrata mozgalomról, hogy hangsúlyozta a hatalmon lévő pártok felelősségét mind a háború kitörésében, mind a várt béke kiharcolásában.⁸⁵

Szintén tagadta a szociáldemokraták felelősségét Rónai Zoltán, aki a *Nemzetközi anarchia és nemzetközi rend* című

XX. században. Kossuth Kiadó, Budapest, 1957. 9–11. – Giessweinnek utóbb a nemzetgyűlésen kellett védekeznie egykori baloldali radikális kapcsolata miatt: „Ha a t.[iszte]lt képviselő úr a Galilei-kört említi, annyit mondhatok, hogy egyet láttam ott: azok az emberek dolgoztak. Ha mi, keresztény meggyőződésű emberek szintén úgy dolgoztunk volna, akkor ezek a bajok nem zúdultak volna reánk.” Giesswein Sándor beszéde, hozzászólásokkal. *Nemzetgyűlési Napló*, 1920. VIII. kötet, 73., 1921. február 22.

⁸² Előadás a tartós békéről. *Népszava*, 1917. április 17. 6.

⁸³ Uo.

⁸⁴ Kunfi Zsigmond előadása. *Népszava*, 1917. április 26. 7.

⁸⁵ Uo.

előadásában az „emberiség” kollektív bűneként értekezett a világháborúról, amelyben az összes állam bűnös. „Kitörésében a rendszer, a nemzetközi anarchia rendszere a hibás”, mivel az „elszigetelt államok gazdaságai” békében is „valósággal a harc állapotában vannak”. Rónai azt vizsgálta meg, vajon ki lehet-e lépni e nemzetközi anarchia állapotából. Nézete szerint – amely Jászi Oszkár Európai Egyesült Államok-konceptiójával mutat rokonságot – igen: „Korábbi béketörekvések kudarcra dacára észlelhető az a fejlődési irányzat, hogy az államok békés együttműködése mind erősebb lesz. A gazdasági és kulturális együttműködés növekedése, a demokrácia elterjedése lehetetlenné teszik a mai nemzetközi rend fön[n]maradását. Vagy az egyiknek vagy a másikkal kell pusztulnia.”⁸⁶ Rónai a békét megteremtő „új rend” csiráját pillantotta meg a nemzetközi döntőbíráskodás intézményében, noha azonban az önmagában még nem szünteti meg a „háborút”. Ezért Rónai előterjesztette a „háborúelhárítás” céljára javasolt különböző módszereket, leginkább azt, „amely minden háborús konfliktus előtt kötelező békéltetést kíván”, olyan hosszú várakozási idővel a hadüzenet előtt, amely alatt „a háborús szenvedélyek lecsillapodnak”.⁸⁷ A „jogi biztosítékoknál” azonban Rónai nagyobb jelentőséget tulajdonított a „nemzetközi érzés fejlődésének”, a külpolitika „tömegek útján való ellenőrzésének” és a demokrácia elterjedésének.

Végül Szabó Ervin *A nemzetközi forgalom szabadsága és a tartós béke* címmel fejtette ki koncepcióját. Ez a nemzetközi forgalom korlátozását, a védővám intézményét hibáztatta a gazdasági protekcionizmus „elfajult” változata, a világháború legfőbb felelősének megtett imperializmus kialakulásáért. A *Népszava* tudósítása szerint: „A világgazdaság tényének logikus következménye a szabad kereskedelem, vagyis az egyes gazdasági egységek összeműködésének minél zavartalanabb megvalósítása. Ezzel szemben a gazdasági protekcionizmus megteremti azt a kartellkapitalizmust, amely túlnöve a nemzeti piac keretein tökeexporttal, dumpinggel [dömpinggel – Cs. P.], gyarmatosítás-

⁸⁶ A Galilei-kör békeciklusa. *Népszava*, 1917. május 4. 8.

⁸⁷ Uo.

sal: imperializmussal keres új profítlehetőségeket, még e hazai iparok rovására is. *Az imperializmus növeli a nemzetek között a sűrlődési fölületeket.*⁸⁸ Ezzel szemben a szabadkereskedelem elősegíti a „demokratikus erők politikai érvényesülését” – érvelt Szabó, aki állította, hogy „az autarchiák elve a háborúban csődöt mondott és a világháború tanulságai újból előtérbe helyezték a szabad kereskedelem morális jelentőségét a világbéke szempontjából”.⁸⁹ Szabó – akitől a galileisták radikálisabb előadást vártak⁹⁰ – azonban tévedett: 1918 után épp ellenkezőleg, a nemzetállamok további bezárkózása következett el. Az első világháború következményeivel kapcsolatos utólagos tudásunk birtokában megállapítható, hogy a Galilei Kör világháborús előadásaiiban a különösen éles szemről tanúskodó meglátások keveredtek a totálisan téves helyzetértékelésekkel.

A háborút történelmi materialista szempontból elemző előadások, szemináriumok és a rendezvények felszíne alatt megkezdődött a galileisták illegális háborúellenes tevékenysége. Röplapokat nyomtattak, és juttattak a katonák közé. Ez vezetett a Galilei Kör 1918. januári bezárásához és a Galilei-perhez.⁹¹ 1918. január 5-én ugyanis a budapesti katonaszállások környékén háborúellenes röpiratok százait találták, kisebbrészt felragasztva, nagyjából szétszórva: „Katonatestvérek! [...] Az orosz katonák már rájöttek, hogy a föld, melyet meg kell hódítani, a saját országunkban van.”⁹² Mint kiderült, a röpiratokat a Galilei Kör egyes bolseviknak nevezhető tagjai készítették, sokszorosították és ra-

⁸⁸ A nemzetközi forgalom szabadsága és a tartós béke. *Népszava*, 1917. május 13. 10. – Kiemelés az eredetiben – Cs. P.

⁸⁹ A Galilei Kör békeciklusa. *Népszava*, 1917. május 11. 8. – Szabó Ervin nézeteinek rövid összefoglalása: CSUNDERLIK Péter: Aki nem disznek, hanem fegyvernek gondolta a könyvet – Szabó Ervin, a radikális könyvtáros. In: Uó: *Csupa hajdani eszelős. Írások az 1900–1945-ös Magyarországról és emlékezetéről*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2020. 93–95.

⁹⁰ A Szabó előadása okozta csalódásról: VARGA Lajos: *Háború, forradalom, szociáldemokrácia Magyarországon. 1914. július – 1919. március*. Napvilág Kiadó, Budapest, 2010. 176.

⁹¹ A történetek romantizáló elmesélése: KELEN Jolán: *Galilei-per a XX. században*. I. m.; TÖMÖRY Márta: *Új vizeken járok*. I. m. 90–143.; újabban: CSUNDERLIK Péter: *Radikálisok, szabadgondolkodók, ateisták*. I. m. 325–332.

⁹² Közli: TÖMÖRY Márta: *Új vizeken járok*. I. m. 256.

gasztották ki. Egy szerelmespár, a húszéves Duczynska Ilona (a későbbi Polányi Károlyné) mérnök és a szintén húszéves Sugár Tivadar orvostanhallgató álltak az akció centrumában, amelyben ugyan részt vett a körelnök, Sisa Miklós is, de a későbbi neves filozófus, Kolnai Aurél – aki ekkor a Galilei Kör választmányi tagja volt – utóbb azt állította, hogy még a vezetőség többsége se tudott róla.⁹³ Szabó Ervin azonban igen: az elkészült röpirat korrektúrapéldányát a fiatal galileista – és későbbi neves bibliográfus – Tiszay Andor vitte el a könyvtárigazgató lakására, hogy Szabó Ervin jóváhagyja azt.⁹⁴

Bár Szabó Ervin segítette a fiatalokat a röpirat megfogalmazásában, annak mintája már megvolt: a Svájcban tanult Duczynska Ilona csempészte Magyarországra a forradalmi szocialisták 1917. márciusi zimmerwaldi kiáltványát.⁹⁵ A röpiratok nyomásához szükséges sokszorosítógépet egy Sólyomként emlegetett Solem nevű orosz férfi szerelte össze nekik, aki az egyik galileista szomszédságában lakó orosz politikai emigránsnál, Vlagyimir Jusztusznál tartózkodott ebben az időben. Konspiratív akció volt, a legtöbb részletet csak fél évszázaddal későbbi visszaemlékezésekből ismerjük.⁹⁶ Azt is csak utólag tudtuk meg, hogy Duczynska még 1917 nyarán merényletet tervezett Tisza István ellen.⁹⁷ (1918. október 16-án egy ifjúmunkás galileista, Lékai János már rá is lőtt volna Tiszára, de nem tudta szakszerűen használni a Friedrich Istvántól szerzett fegyverét.)

Az 1918. január 5-i akció után egy héttel, január 12-én a rendőrség megjelent a Galilei Kör Anker közti helyiségében, és a kört

⁹³ KOLNAI Aurél: *Politikai emlékiratok*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 2005. 103–105.

⁹⁴ Lásd: „Ami jön még, az ajándék”. Beszélgetés a 80 éves Tiszay Andorral. *Népszabadság*, 1980. július 6. 11.

⁹⁵ Duczynska Ilona életéről: DALOS György: *A cselekvés szerelmese. Duczynska Ilona élete*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1984.

⁹⁶ Lásd például: TÖMÖRY Márta: Duczynska Ilona feljegyzései az 1918-as januári sztrájk előzményeiről. *Történelmi Szemle*, 1958/1–2. 154–173.; V. URASZOV: *Az orosz forradalmárok segitenei*. In: LÁNYI Ernőné (szerk.): *Nagy idők tanúi emlékeznek (1918–1919)*. Kossuth Kiadó, Budapest, 1959.

⁹⁷ KONRÁD György: Duczynska Ilona. In: Uó: *Csodafigurák. Portrék és pillanatfelvételek*. Noran Kiadó, Budapest, 2006. 108–109.; KONRÁD György: Interjú Duczynska Ilonával. In: Uó: *Csodafigurák*. I. m. 114–124.

feloszlatták, irattárát, könyveit, készpénzkészletét lefoglalták, az ajtókat lepecsételték. A röplapozással gyanúsított galileistákat több hullámban tartóztatták le január végéig. Közel nyolc hónapi vizsgálati fogság után az 1918. szeptember 19–25-én tárgyalt Galilei-perben Duczynskát és Sugárt ítélték el, előbbit két, utóbbi három évre.

A két galileista nem sokáig volt börtönben: 1918. október 30-án a forradalmi tömeg kiszabadította őket a Conti (ma Tolnai Lajos) utcai fogházból, Sugár Tivadar a Galilei Körben korábban éveken át előadó újságíró-kritikus, Pogány József helyetteseként a Katonatanács egyik vezetője lett. Ekkor már a Galilei Kör helyiségét is újra megnyitották, a lepecsételt ajtókat a Nemzeti Tanács megalakulásának hírére, 1918. október 24-én tépték föl a Gizella (ma Vörösmarty) téri tüntetésről odaérkező galileisták.⁹⁸

Az újrainduló diákegyesület felhívásokat (*Mi a Galilei Kör?*), diákjóléti követeléseket (*A Galilei Kör szociálpolitikai programja*) tett közzé, földreformtervezetet fogalmazott meg, napidíjat fizetve küldött vidékre agitátorokat, miközben egyes galileisták – a tagság nagy részének tudta nélkül – részt vettek erőszakos akciókban is, mint például az Apostol Kiadóvállalat nyomdájának Seidler Ernő szervezte feldúlásában.⁹⁹

⁹⁸ Wessely László galileista meséli el, miként történt ez, és miként találkozott a klubhelyiség újranitásakor Illyés Gyulával: „Valamelyikünk, azt hiszem a Feldmann Ferenc nevű orvostanhallgató ekkor így kiáltott: Gyerünk a Galilei körhöz, vegyük vissza birtokunkba! [...] Vörös zászlóval az élen a Gizella térről megindult egy 150-200 főnyi menet az Állam bajban van... című dalt énekelve. Ott meneteltem közöttük az első sorokban, mellettem egy prémgalléros, barna bekecset viselő, csizmás, serkenő bajuszú magas, vékonydongájú fiú lépdelt, s az Anker közhöz érve velem együtt elsőként futott fel, a Galilei Kör, azt hiszem második emeleti helyiségéhez. Holtversenyben, elsőnek értünk oda, letéptük a pecsétet, de bemenni nem tudtunk mindaddig, amíg valaki kulcsával ki nem nyitotta az ajtót. A fiatalember Illyés Gyula volt.” Lásd: Wessely László visszaemlékezése. PIL 867. f. 2/v-226. – A kamaszkorában a Galilei Kör rendezvényeit látogató Illyés Gyula visszaemlékezését lásd: ILLYÉS Gyula: *Beatrice apródjai*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979.

⁹⁹ Nádas István galileista talán nem véletlenül nem publikált visszaemlékezése szerint a kommunista Seidler egy bizalmas értekezleten tájékoztatta az akcióban részt vevő 30-40 főnyi galileistát, miután a többiek már elhagyták az Anker közti klubhelyiséget. Nádas István. A Galilei Kör volt tagjainak csoportos visszaemlékezése. PIL 867. f. 1/g-30.

A Galilei Kör gyorsan a forradalmi Magyarország „hivatalos” diákegyesületévé vált: a Diáktanács a Galilei Kör diákszociálpolitikai programját tette magáévá.¹⁰⁰ Ám a kör eközben sajátos eszmei küzdelem színtere lett. A Kun Béla-párt, a Kommunisták Magyarországi Pártja 1918. november 24-i alakulásakor számos galileistát ott találunk, ám a frontról hazatérő „régí galileisták” – akiknek vezetője Polányi Károly volt – felléptek a szabadgondolkodó egyesület bolsevizálódása ellen. Az eszmei küzdelem leginkább az 1918 őszén újraindított *Szabadgondolat*ban zajlott egymásra felelő írások formájában. Polányi Károly egy kétestés előadást is tartott *A bolsevizmusról* 1918 decemberében, amelyben működésképtelennek nevezte a proletárdiktatúra koncepcióját, mert annak ellentmondásait „semmilyen jószándék vagy politikai elhatározás meg nem oldhatja”, és ennek kapcsán arra figyelmeztetett, hogy „világnézeti, eszmei és erkölcsi ellentétekért folyt a legtöbb vér a világtörténelemben”.¹⁰¹ De 1918–1919 fordulóján a bolsevik expanziót képviselő „új galileisták” és a kör autonómiáját védő „régí galileisták” küzdelméből végül az előbbieket győztesen.¹⁰² A radikalizálódást jelezte a kör tagjainak részvétele a Bartha Albert elle-

¹⁰⁰ Galilei-Kör. *Világ*, 1918. november 12. 13. Az 1918–1919-es események diákmozgalmairól – baloldali radikális hangsúlyokkal – tájékoztat: GELLÉRT László: *Diákok a forradalomban, 1918–1919*. Ifjúsági Lapkiadó, Budapest, 1969.

¹⁰¹ A bolsevizmus és a fejmunkások – Dr. Polányi Károly előadása. *Világ*, 1918. december 22. 6. – *A Szabadgondolat* bolsevizmusvitájáról: LITVÁN György: Apáink válaszcíműje. Tallózás a Szabadgondolat 1918–1919-es számaiban. *Új írás*, 1972/3. 109–117. – Lukács György e vita keretében írta nevezetes esszéjét: A bolsevizmus mint erkölcsi probléma. *Szabadgondolat*, 1918/12. 228–232. – Lukács Györgyről és a *Szabadgondolat* bolsevizmusvitájáról lásd: CSUNDERLIK Péter: Lukács György és a Szabadgondolat bolsevizmus-vitája. In: BÖCSKEI Balázs (szerk.): *A forradalom végtelensége. Lukács György politika- és társadalomelmélete*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2016. 65–81.

¹⁰² A „régí galileisták” defenzívába szorulásának pillanatát örökítette meg Szamuely Tiborné Szilágyi Jolán annak a vitának a leírásával, amelyen a „nagy korszak” legtekintélyesebb galileistáját, Polányi Károlyt lehurrogták: „A Galilei Kör vitákat rendezett. Egyiken a kör egyik alapítója, Polányi Károly beszélt az értelmiség szükségszerű vezető szerepéről a forradalomban. Polányi azt akarta bizonyítani, hogy csak a forradalmi értelmiség vezetheti Magyarország átalakulását. A terem tömve volt. Vegyes társaság. Friss hangok, nem »pallérozott« közbekialtások hallatszottak az egyik sarokból. Itt az ifjúkommunisták munkáscsoportja »forrongott«. A művelt galileisták az »első generációból« polgári radi-

ni, a hadügyminiszter távozásához vezető tüntetésen, de emblematikus tettükké az vált, hogy Kun Béla és társai letartóztatását követően a Galilei Kör tagjai tüntetve követelték a „félholtra” vert pártvezér és társai szabadon engedését, és küldöttséget menesztettek ez ügyben Károlyi Mihályhoz.¹⁰³

A Galilei Kör 1919. március 21-től gyakorlatilag megszűnt létezni, mondhatjuk, hogy feloldódott a kommünben: a marxizáló történetírás ezt azzal magyarázta, hogy a Tanácsköztársaság politikája menten megvalósította a Galilei Kör akkor már egy évtizede propagált programját. Ha kevésbé ideologikus választ keresünk, akkor a Galilei Kör feloldódásának okaként a „humán erőforrás” szempontokat jelölhetjük meg: a kommün vezetése által szándékolt radikális elitcsere egyszerűen igényelte a galileisták szerepvállalását, akik otthagyva klubhelyiségüket, hamar népbiztosságokon és újságok vezető pozícióiban találtak magukat.¹⁰⁴ A galileisták elsősorban a Közoktatásügyi Népbiztóságon kaptak állást, és a népbiztosság propagandakiadványai – például *A józanság proletárkötelesség; A kisgazda és*

kálisok, elképedtek, fintorogtak, orrukát húzogatták.” SZAMUELY Tiborné SZILÁGYI Jolán: *Emlékeim*. Zrínyi Kiadó, Budapest, 1966. 51.

¹⁰³VARGA F. János: Két dokumentum: a galileisták tiltakozása a kommunista vezetők letartóztatása ellen. 1919. február 26. *Az MTA II. osztályának közleményei*, 1976/25. 325–330. Továbbá: Dr. Dabis László visszaemlékezése. PIL 867. f. 1/d-18.

¹⁰⁴Lásd ehhez a Galilei Kör *Pesti Napló*ban is közölt felhívását, amelyben a kör vezetősége felszólította az állástalan galileistákat, hogy népbiztóságokon jelentkezzenek: „A Galilei-Kör felkéri mindazon állástalan főiskolai hallgató és felsőbb osztályú középiskolás tagjait, kik hajlandók különböző népbiztóságoknál állást vállalni, jelentkezzenek a titkári hivatalban d. u. [délután] 5-től.” A Galilei Kör. *Pesti Napló*, 1919. március 29. 7. – Másnap a felhívást megisméltelték, hangsúlyozva, hogy tagsági igazolványukkal jelentkezzenek a kör titkáránál. A Galilei-Kör az állástalan diákokhoz. *Pesti Napló*, 1919. március 30. 7. – A galileisták kommünbeli szerepvállalásáról: KELEN Jolán: A művészet visszavért a néphez. In: LÁNYI Ernőné (szerk.): I. m. 206–208. Ez a szerepvállalás kiterjedt a kommunista párthoz nem csatlakozó „régii galileistákra” is: „kollektive és egyenként a leglojálisabban felajánlottak – mindenki képzettsége szakterületén – segítő munkájukat”. KENDE Zsigmond: A kis párt és a nagy. *Haladás*, 1948. november 25. 3. – Wessely László visszaemlékezése a Galilei Kör klubhelyiségének kommün alatti kiürüléséről: „A Galilei-kör az Anker közből átköltözött a Sörház utcába, egy előkelő klub volt helyiségébe, de most már alig látogatta valaki, a nem kommunisták félre húzódtak, a kommunisták pedig máshol folytatták lázas tevékenységüket.” Wessely László visszaemlékezése. PIL 867. f. 2/v-226.

az új rend; A régi és az új iskola; A vallás a kommunista társadalomban; A falu jövője – szabadgondolkodó szellemben készültek. De a kommün alatt valóban nem volt olyan területe az országos politikának, ahol ne találkozhatnánk a Galilei Kör egykori tagjaival – a „régis galileisták” 1919. márciusi feljángokzása kiterjed a könyvtárüggytől a járványlaboratórium szervezéséig¹⁰⁵ –, akik a Tanácsköztársaság által megvalósítani kívánt változtatások jelentős részéről – az alkoholelles kampánytól a szekularizációig – már a századelőtől vitatkoztak a hazai baloldali radikális ellenkultúra műhelyeiben, köztük a Galilei Körben. A kivitelezésre azonban nem maradt idő, és a proletárdiktatúrában szerepet válláló galileisták jelentékeny része 1919 után az elszámoltatás elől külföldre menekült, és az itthon maradottak is jobban tették, ha belső emigrációba vonultak.

Az emigrálásoknak is szerepe volt abban, hogy a Horthy-korszakban a Galilei Kör történetének jobboldali elbeszélése – erre példa Tormay Cécile *Bujdosó könyve* –, amely a galileistákban csak nemzetellenes zsidó-kommunista züllesztőket látott, konkurencia nélkül maradt, és egészen 1945-ig uralta a Galilei Kör emlékezetét.¹⁰⁶ 1945 után pedig a munkásmozgalom-történet Prokrasztész-ágyába szorították a szabadgondolkodó diákegyesületet.

Így csak egyetérthetünk azzal az „Öreg galileista” néven író levelezővel, aki a Galilei-per idején egy hosszú könyvcímelistát küldött be a *Világ* 1918. szeptember végi számába, kérve az olvasókat, hogy az ott folyó önképző-ismeretterjesztő munka alapján ítéljék meg a feloszlott diákegyesületet: mert „legjobb bizonyág mellett, hogy mennyire tévesen ítélik meg általában a Galilei Kör működését. Ahol a diákok így tanultak s ahol hagyomány volt, hogy az idősebb a fiatalabbat tanulmányában vezet, ott

¹⁰⁵ A Régi Galileisták Szabad Szervezetének feljángokzása a Forradalmi Kormányzótanácsnak. Budapest Főváros Levéltára (BFL) VII. 18. d. 1921. 13/0976.

¹⁰⁶ A Galilei Kör Horthy-kori sötét emlékezetéről lásd CSUNDERLIK Péter: *Radikálisok, szabadgondolkodók, ateisták*. I. m. 337–355. – Tormay Cécile Galilei Kör-képéről részletesebben: CSUNDERLIK Péter: „Tüdővész diákok” – A galileisták képe Tormay Cécile Bujdosó könyvében. *Kommentár*, 2012/3. 66–78.

komoly munka folyt, amelyet megakasztani bűn volt a magyar kultúra ellen”.¹⁰⁷

A Galilei Kör 1915 és 1917 közti közgyűlési és választmányi jegyzőkönyvei ebbe az önképző munkába – és általában a baloldali radikális értelmiség első világháború alatti tevékenységébe – nyújtanak mélyebb betekintést.

¹⁰⁷ Szerkesztői üzenetek. Helyes, csak folytassa! *Világ*, 1918. szeptember 29. 17.

A Galilei Kör közgyűlési és választmányi üléseinek jegyzőkönyvei (1915–1917)

A Politikatörténeti és Szakszervezeti Levéltárban őrzött, eddig nem közreadott jegyzőkönyveket az első kiadás okán betűhíven közlöm, indokolt esetben csak a központozást pótoltam az értelmezést segítő. Szintén a félreértéseket elkerülendő helyeztem el a jegyzőkönyvek szövegében egyes pontosításokat (például, hogy az adott választmányi ülésre [este] nyolc órakor került sor). E pótlások és kiegészítések minden esetben szögletes zárójelben szerepelnek. Az egyes nevek első előfordulásakor lábjegyzetben röviden bemutatom az adott személyeket, és közlöm az esetleges névvariációkat (Haas/Haász). A kézzel írt jegyzőkönyvekben szereplő eredeti megnevezéseket és dátumokat egységesítettem, a szükséges esetekben feloldottam.

1.

Jegyzőkönyv az 1915. október 15-i választmányi ülésről

Elnök fölolvastatja az előző két ülés jegyzőkönyvét. A 12-iki jegyzőkönyvet a következő javításokkal hitelesítik: Szende¹⁰⁸ nem önként és nem Nádas¹⁰⁹ helyett ment a Szabad Iskola¹¹⁰ igazgatósági ülésére, hanem vele együtt volt kiküldve. Rudas¹¹¹ csak azt mondta, hogy Medvei¹¹² is tudott a pályázatokról. Mezei¹¹³ indítványát, hogy közgyűlést tartsanak, elfogadják. – A 13-iki választmányi ülés jegyzőkönyvét így helyesbítették: A hozott határozat szerint Rudas nem 2-3 taggal, hanem az egész választmánnyal együtt vezesse a Kört.¹¹⁴ Szende Pál jelentését és indítványát, hogy Kepes Ernőt¹¹⁵ [cím üresen hagyva] című előadásra kérjék föl, elfogadják. A jegyzőkönyveket Nádas és Darvas,¹¹⁶ ill. Szende és Mezei collégák hitelesítik.

Darvas colléga napirend előtt tisztázza Szende szereplését. – Nádas bejelenti Gelei¹¹⁷ kérését, hogy Rákost¹¹⁸ és Geleit bizza

¹⁰⁸ Szende Péter Pál ekkor joghallgató, ügyvédi oklevelének megszerzése után irodát nyitott Budapesten, több jelentős mű (*Pengőmérleg, Az utolsó évtized új élő jogszabályai*) szerzője a Horthy-korszakban.

¹⁰⁹ Nádas Ferenc, 1915 őszétől a Galilei Kör titkára.

¹¹⁰ A Társadalomtudományok Szabad Iskolája a Társadalomtudományi Társaság (1900–1919) elsősorban francia mintájú szabadoktatási intézménye.

¹¹¹ Rudas László, 1914 és 1919 között többször is a Galilei Kör elnöke.

¹¹² Medvei Elemér, választmányi tag 1916-ban.

¹¹³ Mezei Albert, választmányi tag 1916-ban, 1917-ben a technikus szakosztály létrehozásában játszik jelentős szerepet.

¹¹⁴ Utalás a történelmi áttekintésben jelzett problémára, 1914 és 1919 között Rubin és Sisa egymással is rivalizálva, de „eluralták” a Galilei Kört a „nagy korszakot” jellemző demokratikusabb működéssel összevetve.

¹¹⁵ Kepes Ernő a Galilei Kör visszatérő oktatója, előadásaiban történelmi materialista és darwinista perspektívát érvényesített, több mű szerzője (*Történelmi materializmus, darwinizmus, kantinizmus; Lamprecht történet-filozófiája*).

¹¹⁶ Darvas Simon, a Galilei Kör „kis korszakának” fontos alakja, 1918 őszén jelentős szerepet játszott a *Szabadgondolat* újraindításában, maga is részt vett a folyóirat „bolsevizmus”-vitájában.

¹¹⁷ Vélhetően a más forrásokban szereplő Geleji Dezső. 1914 előtt aktívan közreműködött a Galilei Kör tagjai által létrehozott, egyetemi diák-szociálpolitikai feladatokat ellátni kívánó Gazdasági Diákegyesület létrehozásában. Itteni szereplése miatt eljárást indított ellene az egyetemi vezetés.

¹¹⁸ Rákos Ferenc joghallgató, már 1914 előtt is jelentős szerepet játszott a Galilei Körben, különösen annak szociálpolitikai akcióiban. Később jogász,

meg a Kör a gazdasági diákakció ügyében a Rektorral való érintkezéssel. A választmány melléjük Fried Jolánt¹¹⁹ küldi.

Rudas Zoltán indítványt terjeszt be: Bizottságokat küldjön ki a választmány, ezek foglalkozzanak az egyes kérdésekkel, dolgozzák ki pontosan, vitassák meg a lehetőségeket, s végleges formában terjesszék a választmány elé, amely utasítja a vezetőséget a javaslat végrehajtására. A bizottságok dolgozz[ák] ki a választmány elvi határozatait. A bizottságok tanácsot kérni hozzáértő emberekhez forduljanak.

Lantos,¹²⁰ Nadas, Medvei és Mezei collégák hozzászólása után a választmány Rudas Zoltán indítványát elvben elfogadja és a következő bizottságokat alakítja előbbi előterjesztés szerint.

*Közgyűlés előkészítő bizottság:*¹²¹ Darvas, Földes, Nadas

Előadásokat rendező bizottság: Áldor,¹²² Darvas, Medvei, Rudas Béla¹²³

Elemi előadásokat rend.[ező] biz.[ottság]: Bálint,¹²⁴ Nadas, Szende, Scheumann¹²⁵

Könyvtár biz.[ottság]: Hecht,¹²⁶ Szende, Török¹²⁷

1919-ben a Vörös Őrség parancsnoka.

¹¹⁹ A bevezető történeti áttekintésben idézett Kelen Jolán, a Galilei Kör „kis korszakának” jelentős alakja, 1917-től Kelen József leendő népbiztos felesége, időskorában a Párttörténeti Intézet munkatársa.

¹²⁰ Lantos Albert, orvostanhallgató. 1918 januárjában őt is letartóztatták, de nem emeltek ellene vádat.

¹²¹ A jegyzőkönyvben aláhúзва – az eredeti jegyzőkönyv aláhúzásait kurzíválással jelölöm.

¹²² Áldor Margit, bölcsészhallgató.

¹²³ Rudas Béla az 1930-as években társadalomtudományi munkák szerzője (*Imperializmus, Tudomány és szocializmus, A társadalomgazdaságtan alapelemei*).

¹²⁴ Bálint Aladár, orvostanhallgató, 1916-ban könyvtáros, 1916 őszétől választmányi tag.

¹²⁵ Keresztneve ismeretlen. A Galilei Körben betöltött funkcióján túl nincs adatunk róla.

¹²⁶ Hecht Kató, 1915 őszén könyvtáros.

¹²⁷ Török Sarolta, 1916-ban titkár.

Nóakció biz.[ottság]: Áldor, Fodor,¹²⁸ Fried, Geiszt,¹²⁹ Hecht, Hoffmann,¹³⁰ Rudas Zoltán,¹³¹ Singer¹³²

Tagagitáció biz.[ottság]: Darvas, Földes,¹³³ Hoffmann, Mezei, Szende

Pénztár biz[ottság]: Földes, Jászai,¹³⁴ Szarvas¹³⁵

Adminisztratív biz[ottság]: Rudas Béla, Szarvas, Jászai. A bizottság nem zárt. Bárki segíthet. A bizottságok megalakításakor Lantos indítványára úgy intézte a választmány, hogy az ellentétes nézetűek összekerüljenek.

Rudas Zoltán vázolja a nóakció jelentőségét és programját. Eddig munkaerő hiánya miatt nem tudta a Kör ezt megcsinálni.

Nádas indítványára Sajtóbizottságot alakítanak. Tagjai: Földes, Nádas, Rudas Béla, Tölgy.¹³⁶ Bálint indítványára Szakosztálybizottságot [alakítanak]. Tagjai: Bálint, Darvas, Diamant,¹³⁷ Fried, Hecht, Hoffmann, Károly, Singer.

Rudas bejelenti a jövő heti előadásokat. A választmány tudomásul veszi.

A következő választmányi ülést október 19-ére tűzik ki, addig az összes bizottságoknak össze kell ülni. Ezután az elnök az ülést bezárja.

¹²⁸ Fodor Erzsí.

¹²⁹ Geiszt Margit.

¹³⁰ Hoffmann Oszkár, 1916-ban – bevonulásáig – pénztáros. 1918 januárjában őt is letartóztatják, de nem emelnek ellene vádat.

¹³¹ Rudas Zoltán jogász, a Galilei Kör tagja, egy időben elnöke, a „kis korszak” egyik vezető személyisége. A *Szabadgondolat* 1918-as újraindulásakor a folyóirat szerkesztője.

¹³² Singer Henrik, szerzője a Galilei Füzetekbe szánt, de végül Kassák *Ma* című folyóiratának kiadásában megjelenő *Az új világnézet* című kiadványnak.

¹³³ Valószínűleg Földes István, 1915 őszén a Galilei Kör pénztárosa, de az 1915–1916-os tanévből tudomásunk van egy Földes Sándor nevű galileistáról is.

¹³⁴ Keresztneve ismeretlen. A Galilei Körben betöltött funkcióján túl nincs adatunk róla. Nem azonos Jászai Samu szociáldemokrata politikussal.

¹³⁵ Keresztneve ismeretlen. A Galilei Körben betöltött funkcióján túl nincs adatunk róla.

¹³⁶ Tölgy Péter István, 1916-ban ellenőri feladatokat lát el.

¹³⁷ Diamant – később Dénes – József, 1915-ben Pikler Gyula munkásságáról adott elő a Galilei Körben, 1919-ben rendőrségi eljárást indítottak ellene.

2.

Jegyzőkönyv az 1915. október 19-i választmányi ülésről

Elnök: Rudas Zoltán. A múlt választmányi ülés jegyzőkönyvének felolvasása után Darvas referál a „közgyűlést előkészítő bizottság” október 18-iki üléséről. A bizottság megegyezett abban, hogy tekintettel a várható bevonulásokra, a Kör sürgősen tartson közgyűlést, a közgyűlés napjául november 7-ikét ajánlja a bizottság. A következő programot ajánlják: 1., Beszámoló (Rudas Zoltán), 2., Titkári jelentés (Nádas), 3., Pénztári jelentés (Földes), 4., A jövő programja. A bizottság azt indítványozza, hogy ne válasszanak teljes tisztkart, hanem elvként mondassék ki, hogy a tisztkar és a választmány bármikor kiegészítheti önmagát. A bizottság a következő tisztkart jelölte:

Elnök: Rudas Zoltán; a társelnök személyében nem egyeztek még meg, de elvben kimondatták, hogy női társelnököt jelölnek; titkár: Nádas, aki azonban a jelölést nem fogadta el; pénztáros: Földes; jegyző: Bálint Aladár; Dr. Lóránd javaslatára könyvtárost is jelöltek Hecht Kató személyében. Lóránd¹³⁸ több titkárt, és általában tágabb tisztkar megválasztását ajánl. A választmány Rudas Z. elnök indítványára megszakítja ennek tárgyalását és Fried Jolán referál a női actio bizottságának eddigi működéséről. A bizottság elhatározta, hogy az egész mozgalmat igyekezni fognak úgy feltüntetni, mintha a sajtó indította volna, és a Galilei Kör nevét egyáltalán nem fogják szerepeltetni.¹³⁹ Elhatározták, hogy az egyetemi tanárokhoz külön kérdést intéznek állásfoglalásuk ügyében; diákgyűlés tartását is elfogadták elvben, valamint, hogy a Bölcsészeti-hallgatók Segítő Egyesületével¹⁴⁰ is érintkezésbe lépnek az actio résztvevői. – Ezután Rudas Zoltán két

¹³⁸ Vélhetően Lóránd Jenő, a Galilei Kör korábbi elnöke 1911 nyarán és őszén. Elsősorban Mach-szemináriumokat tartott, akit „régii galileistaként” kereshettek fel a Galilei Kör „válságperiódusában”, hogy tanácsot adjon.

¹³⁹ Ennek okát abban jelölhetjük meg, hogy a Galilei Kör 1914 előtti diák-szociálpolitikai akcióját épp azzal az indokkal utasította vissza az egyetemi vezetés, hogy az az egyetem által elfogadott szervezeti szabállyal nem bíró Galilei Körhöz fűződött.

¹⁴⁰ A Budapesti Egyetem bölcsészkarának szociális célokot szolgáló, hallgatókat segítő hivatalos egyesülete.

ellenőri tisztséget ajánl. A választmány a következő jelöléseket végezte: Titkár: Darvas, női titkárok: Fried Jolán és Hecht Kató, könyvtáros: Török Sári,¹⁴¹ másodjegyző: Gál Rózsi.¹⁴² – Ezután Hecht K. beszámol a könyvtár-bizottság működéséről; elmondta, hogy Kóhalmi Béla¹⁴³ tanácsát kérték ki a folyóiratok beszerzése ügyében.

Elnök az ülést bezárja.

Hoffmann Oszkár

jegyző h.

¹⁴¹ Török Sári orvostanhallgató, a Galilei Kör könyvtárosa.

¹⁴² Gál Rózsi, 1916 októberében könyvtáros, tisztségétől hamarosan megfosztják.

¹⁴³ Kóhalmi Béla baloldali radikális könyvtáros, Szabó Ervin munkatársa a Fővárosi Könyvtárban.

3.

A Galilei Kör jelölőbizottságának indítványa az új tisztikar megalakításáról (1916 eleje körül)

Az alulírott jelölőbizottság indítványozza, hogy a Közgyűlés a Galilei Kör tisztikarát következőképpen alakította meg.

Elnök: Dr. Sisa Miklós

Főtitkár: Kelen Jolán

Titkárok: Török Sári, Haász Árpád¹⁴⁴

Ellenőrök: ifj. Haász Árpád,¹⁴⁵ Tölgy Péter István

Jegyző: Péri László¹⁴⁶

Pénztáros: Hoffmann Oszkár

Háznagy: Marton István¹⁴⁷

Könyvtáros: Betöltetlen (esetleg Bálint Aladár)

Választmányi tagokul ajánlja:

Bálint Aladár

Braun Margit¹⁴⁸

Darvas Simon

Dr. Fenyves Imre¹⁴⁹

Frimm Zoltán¹⁵⁰

Kondor¹⁵¹

¹⁴⁴ (Idősebb) Haász Árpád, joghallgató, 1916-tól titkár, egy időben a jogi szakosztály elnöke, a „kis korszak” jelentékeny alakja. Az 1950-es években a Közgazdaságtudományi Egyetem dékánja. Névvariánsa a jegyzőkönyvekben: Haas.

¹⁴⁵ Ifjabb Haász Árpád, ellenőri funkcióján túl a Galilei Körben játszott szerepéről nem tudunk.

¹⁴⁶ Péri László képzőművész, Kassák avantgárd körének tagja, 1916 októbertől jegyző. 1919-ben emigrált.

¹⁴⁷ Marton István 1916 októbertől háznagyi feladatot látott el.

¹⁴⁸ Braun Margit, később felsőkereskedelmi leányiskolai tanár, akit 1920-ban elbocsátottak középiskolai állásából a proletárdiktatúra támogatása miatt.

¹⁴⁹ Fenyves Imre a Galilei Kör munkásoktató programjának előadója, a számtan- (haladó) tanfolyam vezetője 1911-ben.

¹⁵⁰ Frim Zoltán, később Körmendi Zoltán, joghallgató, költő, publicista. Tevékenyen részt vett a Tanácsköztársaságban, a Horthy-korszakban pedig a Vörös Segély-akcióban.

¹⁵¹ Kondor György.

Kóhegyi József¹⁵²

Lóránd Lenke

Medvei Elemér

Mezei Albert

Dr. Rudas Zoltán

Szántó Rózsi¹⁵³

Ungár Pál¹⁵⁴

Wagast József¹⁵⁵

Winkler Kató¹⁵⁶

Indítványozza a bizottság, hogy a Közgyűlés adjon felhatalmazást a vezetőségnek:

- 1., a könyvtárosi állás végleges betöltésére
- 2., a választmány kibővítésére és esetleg megokolt esetben egyes tagok törlésére
- 3., és végül bevonulás miatt megüresedett elnökségi állások ideiglenesen – a jövő közgyűlésig való betöltésére.

A jelölő bizottság:

Tölgy Péter István, Mezei Albert sk.

Dr. Rudas Zoltán sk.

¹⁵² Kóhegyi József, a választmányi tagságán túl nincs adatunk a Galilei Körben játszott szerepéről. Nem azonos Kóhegyi József római katolikus hitoktatóval, népiskolai hittantankönyvek szerzőjével.

¹⁵³ Szántó Rózsi a „kis korszak” tevékeny galileistája, Szántó Béla, Rezső és Zoltán húga.

¹⁵⁴ Ungár Pál, a választmányi tagságán túl nincs adatunk a Galilei Körben játszott szerepéről.

¹⁵⁵ Wagast József Dietz Károly budapesti rendőrfőkapitány *Októbertől augusztusig* című, 1920-ban megjelent visszaemlékezése szerint 1917–1918 fordulóján rendőrségi besűgő. Dietz művének bemutatását lásd: CSUNDERLIK Péter: „Októbertől augusztusig” – Dietz Károly budapesti rendőrfőkapitány (ön)értékelése. In: JÁMBOR Orsolya Ilona–TARJÁN G. Gábor (szerk.): *Megvalósult szükség-szerűség. Az állami rendőrség megszervezése*. Rendőrség Tudományos Tanácsa, Budapest, 2020. 120–135.

¹⁵⁶ Winkler Kató 1916 őszén a Galilei Kör választmányi tagja.

4.**Jegyzőkönyv az 1916. április 5-én tartott választmányi ülésről**

Rudas elnök beszámol a márciusi ünnepély rendezésének ügyében. Az ünnepély ünnepi szónok híjján maradt el.

A választmány elhatározza, hogy a márc.-i ünnepély helyett május 18.-án, a hivatalos békenapon meghívott előadókkal összejövetelt rendez. Az előadók személyében is megegyezett a választmány.

Ifj. Szende Pál egy előadásának kapcsán Rudas Zoltán szükségesnek tartja felemlíteni, hogy ilyen és egyéb előadások tartását a tagoknak előre be kell jelenteni.

Mezei számolt be ezután a kérdőívekre érkezett válaszok ügyében. A beérkezett válaszok a kérdőívek számának $\frac{1}{4}$ -ét teszik ki. A fakultások nem arányosan szerepelnek a válaszok számában. Sok válasz érkezett ifjabb tagoktól.

5.

Jegyzőkönyv az 1916. máj. 13-i választmányi ülésről

Rudas elnök [este] 7 ó 35-kor nyitja meg az ülést:

Mezei bejelenti, hogy még mindig nem hívták fel a dolgozni akaró tagokat. Fried Jolán elvállalta a beszélgetést a tagokkal.

Rudas elnök beszámol a békenapról. Ágoston¹⁵⁷ 20–21.-én hajlandó előadást tartani; Kunfi¹⁵⁸ azonban nem. Ünnepelet nem tartunk, csak egy előadást, szónok hiányában. Proponálja, hogy a „Békéről” tartsunk sorozatos előadást.

Szende kérdi a választmányt, vajjon felkérjük-e Jászit¹⁵⁹ egy előadás tartására. Rudas nem tartja ezt helyesnek, mert szerinte Jászi háborús cikkei nem olyanok, hogy egy progresszív előadás tartására kérjük föl.¹⁶⁰

Első este Rónai,¹⁶¹ 2. Ágoston; 3. a nőmunkások megbízottja. Fried J. elvállalta, hogy beszél a nőmunkásokkal. Rudas ajánlja, hogy a feministák közül is hívjunk valakit, Fried Jolán Glücklich Vilmát¹⁶² ajánlja, Török azonban ellenzi, mert nem igazi pacifista.

Rudas Liebknechtől¹⁶³ szeretne Bresztovszkival¹⁶⁴ előadást tartatni. A kör sürgőnyt küld Liebknecht családjának. Török

¹⁵⁷ Ágoston Péter, politikus, egyetemi tanár, később miniszter. A Galilei Kör visszatérő előadója, *A vármegye* című 1912-es munkája a Galilei Kör Könyvtára sorozatban jelent meg.

¹⁵⁸ Kunfi Zsigmond, szociáldemokrata politikus, később miniszter, majd népbiztos. A Galilei Kör visszatérő előadója.

¹⁵⁹ Jászi Oszkár, politikus, társadalomtudós, a galileisták egyik legfőbb mentora az 1914 előtti „nagy korszakban”.

¹⁶⁰ Jászi és az 1914 utáni „kis korszak” galileistái már nem tartottak olyan szoros kapcsolatot egymással, mint amilyen az egykori mentort a „nagy korszak” alapítóihoz (például Polányi Károlyhoz) fűzte. A jegyzőkönyvben vélhetően a Társadalomtudományi Társaság Közép-Európa-vitáján elhangzott Jászi-előadásra utalnak.

¹⁶¹ Rónai Zoltán, szociáldemokrata politikus, később népbiztos. A Galilei Kör visszatérő előadója elsősorban jogi és szociálpolitikai kérdésekben.

¹⁶² Glücklich Vilma feminista politikus, a Feministák Egyesületének vezetője.

¹⁶³ Karl Liebkecht, az SPD szélsőbaloldalához tartozó német szociáldemokrata politikus, a Spartakus-csoport alapítója.

¹⁶⁴ Bresztovszky – az eredeti jegyzőkönyvben tévesen Bresztovszki – Ernő, a *Népszava* szerzője, a Galilei Kör visszatérő előadója elsősorban történelmi materialista perspektívájú esztétikai kérdésekben.

elvállalta Bresztovszki felkérését. 23.-ra Nőmunkásokat, 27.-re Bresztovszkit, 20.-án Ágostont.

Medvei ajánlja, hogy 20.-án emlékezzünk meg Martinovicsról.¹⁶⁵

Fáber Oszkár¹⁶⁶ Fried J. szerint hajlandó előadást tartani a klerikalizmusról 30-án. Ha Ágoston 21.-én tartaná előadását, akkor Czöbel¹⁶⁷ tarthatna előadást. A választmány helyesebbnek tartja, hogy a 20.-i előadás bevezetésében szóljanak Martinovicsról.

Rudas kéri a választmányt, jelöljön ki embereket, akik a bevezetőt megtartsa.¹⁶⁸ A választmány a Martinovics bevezetővel Medveit, a Rónai előadás elé Rudast bízta meg.

¹⁶⁵ A galileisták szimbolikus politikájában kitüntetett helyet foglaltak el a magyar jakobinus mozgalom vezetőire emlékező ünnepek: a Martinovics-ünnep, a Batsányi-ünnep.

¹⁶⁶ Fáber Oszkár egykori piarista szerzetes, később antiklerikális előadások sorát tartotta a Galilei Körben. 1919-ben az egyházi vagyon felszámolására létrehozott Országos Vallásügyi Likvidáló Bizottság vezetője.

¹⁶⁷ Czöbel Ernő, a Galilei Kör visszatérő előadója, elsősorban történelmi materialista perspektívájú történelmi kérdésben. 1919-ben a Tanácsköztársaság bécsi követe.

¹⁶⁸ Helyesen: megtartsák.

6.

Jegyzőkönyv az 1916. május 27-i választmányi ülésről

Rudas elnök bejelenti, hogy a mostani tisztikar nem képes a Kört vezetni, ezért indítványozza közgyűlés egybehívását, amelyen új bizottságokat válasszanak.

A választmány elhatározza közgyűlés összehívását.

A választmány kijelöli azokat akik dolgoznának: Rudas Zoltán, Neumann Antal,¹⁶⁹ Sisa Miklós, Mezei Albert, Tölgy I. Péter, Török Sári, ifj. Szende

Neumann Antal indítványozza, hogy az idősebb galileistákat keressék fel a nyári programmal, tárják fel előttük a kör mostani állapotát és kérjék tanácsukat és kritikájukat. A választmány elfogadja.

Érettségiző diákoknak nyomtatványt szétküldeni. Vállalták:

Markó gymn[asium], Fasori gymn[asium], VII. ker. gymn[asium]¹⁷⁰ (Ifj. Szende Pál)

Váci utczai gymn.[asium], Munkácsy-u. gymn[asium] (Friedl Jolán)

Barcsay-u. gymn.[asium],¹⁷¹ Vas-u. keresk.[edelmi iskola], Izabella-u. keresk.[edelmi iskola] (Rudas)

Sisa 1 napon belül megmondja, szerkeszti-e a kiáltványt.

A nyári programot júliusban a most tervezett békeelőadásokkal lehetne megkezdeni. (Rónai, Bresztovszky, Pilisi¹⁷² és nőmunkások. Ágostont újra megkérjük.¹⁷³)

Rudas aggályosnak tartja Bresztovszky előadását, mert kétséges, hogy a Kör felfogásával megegyező-e?

Szemináriumok is szükségesek:

1. Aktuális szeminárium, melynek egy vezetője lesz, aki gondoskodik tárgyról.

¹⁶⁹ Neumann Antal, már a „nagy korszakban” is galileista, 1913 februárjától választmányi tag.

¹⁷⁰ A mai Szent István Gimnázium.

¹⁷¹ A mai Madách Imre Gimnázium.

¹⁷² Keresztnéve ismeretlen. Nevével többször nem találkozni a Galilei Körről szóló forrásokban.

¹⁷³ Az „Ágostont újra megkérjük” utólag betoldva ceruzával.

2. Pszichológiai szeminárium. (Vezeti: Neumann Antal dr.)

3. Szociológiai szeminárium.

Sisa szeretné, ha idősebbek feljárnának, s így teremtenének klubéletet. Őszre halasztják. Szende interpellál a pályázatok ügyében. A választmány Székely Artúrt¹⁷⁴ és Czóbelt jelöli ki bírálóknak.

¹⁷⁴ Székely Artúr, a Galilei Kör második elnöke 1909–1910-ben a „nagy kor-szak” jelentős alakja.

7.

Jegyzőkönyv az 1916. június 3-i választmányi ülésről

Rudas elnök bejelenti, hogy Sisa kolléga felhívását nyomdába adta. *A középiskolások* címmel keddre megkapjuk. A közgyűlést június 17-ére meghirdették a Népszavában.¹⁷⁵ Indítványozza, hogy az elnöki megnyitót Rudas Zoltán, a titkárit Fried Jolán, pénztárit Hoffmann Oszkár tartja. Az új vezetőség ideiglenes bizottság név alatt működik.

Aktualitás szem.[inárium] vezetését Sisa vállalta, abban az esetben, ha ő nem találna alkalmasabbat a vezetésre.

Amíg az előadóképző szeminárium tart, nem tartanak szociológiai szemináriumot.

¹⁷⁵ A Galilei Kör programjairól és rendezvényeiről rendszeresen hírt adott a szociáldemokrata *Népszava* és a magyarországi szabadkőművesség radikális szárnyához tartozó *Világ*.

8.**Jegyzőkönyv az 1916. június 10-i választmányi ülésről**

Sisa bejelenti: Neumann szükségesnek tartja a fiatal diákoknak szociológiai alapvető előadásokat tartani szeminárium alakjában. Valamint Flamm¹⁷⁶ tarthatna „Vitalizmus és mechanizmus”-ról előadás-sorozatot.

Választmány elhatározza: a biológiai előadásokat júliusban, a szociológiaiit augusztusban tartják.

Rudas Béla bejelenti, hogy Flamm jónak tartaná az öreg galileistákat megbeszélésre hívni össze. Ez ügyben Lóránd Jenővel kellene érintkezésbe lépni.

Közgyűlésen:

Elnöki megnyitó (Rudas Zoltán)

Titkári beszámoló (Fried Jolán)

Választások (Tízes bizottság: Neumann Antal, Sisa Miklós, Rudas Zoltán, Lóránd Lenke, Tölgy I. P., Török Sári, ifj. Szende Pál, Flamm Sándor, Szántó Rózsi)

¹⁷⁶ Flamm Sándor, orvos, a Galilei Kör „nagy korszakának” jelentős alakja, a radikális orvoscsoport tagja többek között Kendé Zsigmonddal együtt. 1950 után az Uzsoki Kórház belgyógyászati osztályvezetője.

9.

Jegyzőkönyv az 1916. június 17-i közgyűlésről

Rudas elnök [este] 8 órakor megnyitja az ülést. Fried Jolán titkári beszámolójában a tartott előadásokat, szemináriumokat említi fel, melyeket nagy számmal látogattak. Beszámol az agitatoról;¹⁷⁷ nőakcióról, a diákmenza megnyitásáról. Elnök a titkári jelentést elfogadottnak tekinti. – Ezt követte Hoffmann pénztáros beszámolója. Rudas Béla ellenőr a könyveket átnézte és rendben találta. – A kör ügyeit a választmány határozata alapján „Szünidei bizottság” fogja intézni. A Bizottság tagjai Neumann A. dr.; Sisa Miklós, Rudas Z., Lóránt L., Fried J., Tölgy P. I., Török S., Hoffmann O., ifjabb Szende P., Flamm S. dr., Szántó R., Braun M. A közgyűlés az elnöknek és a tisztikarnak megadja a felmentést; a közgyűlést az elnök bezárja.

¹⁷⁷Ti. a tagszervezésről.

10.**Jegyzőkönyv az 1916. június 17-i választmányi ülésről**

A szünidei bizottság megkezdi ülését Sisa elnöklésével.

A választmány elhatározza, hogy ideiglenes elnök Sisa, ideiglenes pénztáros Hoffmann Oszkár. Fried Jolánt megbízza, hogy készítse el a titkári jelentést.

Rudas Zoltán bejelenti, hogy Rónai ígért előadását nem tartja meg. Neumann pszichológiai előadását, ha semmi ok nem jön közbe, július 1-én kezdi meg. Folytatják a Zádor¹⁷⁸ szemináriumot. Török Sári elvállalja, hogy beszél Bresztovszkyval, Fried Jolán Hacker Boriskát¹⁷⁹ kéri fel előadásra.

¹⁷⁸ Zádor Pál, a Galilei Kör visszatérő előadója, elsősorban szociálpolitikai kérdésekben.

¹⁷⁹ Hacker Boriska, a feminista mozgalom résztvevője, *A Nő* című folyóirat visszatérő szerzője.

11.**Jegyzőkönyv az 1916. június 24-i választmányi ülésről**

Sisa elnök bejelenti a Szabad-iskola programját. 1. Nagyhatalmak 2. [Nagyhatalmak] Államfejlődése 3. Pacifizmus-ciklusokat szándékozik tartani.

Neumann katonasága miatt nem tarthatja meg a szemináriumát.

Elhatározzák, hogy a mostani felhíváson kívül júliusi és augusztusi programot, azonkívül augusztus végén még egy felhívást küldünk a középiskolásoknak.

Lóránd Lenke hajlandó szeptemberben a nőkérdésről előadást tartani.

Fried Jolán vállalja szeptemberben a középiskolás-agitáció szervezését.

Török Sári: *Bresztovszky* vállalta a két előadást a német kisebbségről. Cím: „A német szociáldemokrácia válsága”. Júl. 5. és 12. a dátum. 19-én vita.

Fried Jolán: Hacker Boriska vállalta: Nők békemozgalma a háborúban. Cím: „Nők és háború”. Július 26-án.

Pszichológiai szeminárium kérdésére Posch Jenőt¹⁸⁰ kéri föl augusztusban.

Biológiai szeminárium júliusban lesz, péntekenként lesz.

Aktualitás hétfőnként lesz.

Fried Jolán beterjeszti a titkári jelentést.

¹⁸⁰ Posch Jenő filozófus, középiskolai tanár, jelentős pozitivistá művek (például *Az idő elmélete*) szerzője. A Galilei Kör megalapításában tevékeny szerepet vállaló Tavaszmező utcai gimnazisták tanára, akit ateizmusának nyílt felvállalása miatt meghurcoltak. Középiskolai alkalmazása miatt katolikus néppárti képviselők 1896 és 1898 között kétszer is interpellálták Wlassics Gyula vallás- és közoktatásügyi minisztert Posch eltávolítását követelve a magyar oktatásból.

12.**Jegyzőkönyv a Galilei Kör 10-es bizottságának 1916. július 1-i üléséről**

Rudas bejelenti, hogy Flamm júliusban tart biológiai szemináriumot, Bresztovszky kérésére elhalasztottuk az előadásokat. Csütörtökön, 6-án tartjuk a Zádor-sz.[eminárium] záróelőadását.

Júliusi program:

10, 17, 24, 31. (hétfő): Aktualitás szeminárium

12, 19, 26 (szerda): Bresztovszky előadás és vita

13, 20, 27 (csütörtök): Biológiai szeminárium (Flamm dr.)

28 péntek: Hacker előadás.

13.

Jegyzőkönyv a Galilei Kör 10-es bizottságának 1916. július 8-i üléséről

Mezei kéri, hogy a választmányi ülésre meghívókat küldjenek ki, s a Kör munkájába vonják be a régi Galileistákat.

*Haas*¹⁸¹ indítványozza [, hogy a] földkérdésről tartsunk előadásokat.

Aktualitás szeminárium egész nyáron tart.

Sisa és Mezei: meg kell beszélni az öregek¹⁸² bevonásával a háború utáni progresszív agitációt. Pl. a középiskolai tanárok szemináriumszerűen előadhatják a tört.[énelmi] materializmust, a modern természettudományos igazságokat stb. Az egészet memorandum alakjában összefoglalva az anyaegyesülethez¹⁸³ terjesztik fel.

Sisa elvállalja levél megírását az öregekhez.

A memorandum egyes fejezeteit külön bizottságok dolgozzák ki.

¹⁸¹ Ti. Haász Árpád.

¹⁸² Ti. a „régii galileisták”.

¹⁸³ Az 1905-ben alapított Szabadgondolközü Magyarországi Egyesületéhez.

14.

Jegyzőkönyv a Galilei Kör 10-es bizottságának 1916. július 15-i üléséről

Sisa: Az öregekkel való összejövetel célja a mozgalmi szeminárium megbeszélése. Az új mozgalmi-methodus érzelmi alapon is nyugodjék. A progresszív mozgalom az elemi iskolánál kezdődjék, a tanítókon keresztül. A középiskolában progresszív kongregáció¹⁸⁴ és diáklap. Egyetemi hallgatók. Községi politika. Országos politika. Ez a vázlat, amely szerint dolgoznak az albizottságok. Az albizottságokba szakembereket is meghívunk.

Augusztusi műsor:

Biológiai szemináriumot megtartjuk. Júl. 27-én kezdődik.

Sisa: 5 hétig tartó teljesen tudományos műsort kell összeállítani.

Rudas Z.: Lehetőleg középiskolásokat érdeklő műsort „Mit nem tanítanak a középiskolában” tendenciával. 2.¹⁸⁵ Egy előadás a tört.[énelem] tanításról és soviniz[mu]sról (Czóbel) 3. Származástan (Fülöp Zs.¹⁸⁶) Monizmus¹⁸⁷ 4. Fizikai kritizmus (Lóránd J.) 1. Az új irodalom (Kosztolányi Dezső) 5. Nemzetgazdaságtan (Pásztor Mihály¹⁸⁸) 6. A jövő iskolája (Szalay Károly¹⁸⁹)

Fülöp, Pásztor, Kosztolányi (Fried J.), Czóbel (Rudas Z.), Lóránd v. Dienes¹⁹⁰ (Rudas Zoltán)

¹⁸⁴ A „haladó” középiskolai diákokat összefogó tervezett szervezet, amely válassz lett volna a hitbuzgalmi Mária-kongregációra.

¹⁸⁵ A 2., 3. és 1. előadások eredeti sorrendje átírással megváltoztatva.

¹⁸⁶ Fülöp Zsigmond darwinista természettudós, 1912 és 1919 között a saját kiadásában megjelentetett *Darwin* című természettudományos közlőny szerkesztője.

¹⁸⁷ A jegyzőkönyvben áthúzza szerepel.

¹⁸⁸ Pásztor Mihály közgazdasági újságíró, 1910-től a *Világ* munkatársa. Az adó- és vámpolitikai kérdések szakértője, visszatérő előadója a Galilei Körnek.

¹⁸⁹ Szalay Károly szabadkőműves, a Comenius Páholy tagja. Több szabadkőműves tárgyú munka, többek között a Comenius Páholy történetének megírója.

¹⁹⁰ Mivel idősebb előadókat sorolnak fel, valószínűleg Dienes Pálról van szó.

Könyvtárismertető szeminárium. Vezeti Rudas Zoltán. 1ső előadás: Max Adler:¹⁹¹ Principoder Romantik.

Július 27. Biológiai (csüt.) Továbbiak: Aug 3, 10, 17, 23, 31

29. Kosztolányi (szombat)

31. Könyvtárismert. (hétfő) *Továbbiak:* Jul. 31., Aug 7, 14, 21, 28

Aug. 2. Czóbel (szerda)

9. Fülöp (~)

16. Lóránd (~)

23. Pásztor (~)

30. Szalay (~)

VII. 29.

*Dr. Szende Pál*¹⁹² augusztus 23-án „A történelmi materializmus” címen, *Zigány Zoltán*¹⁹³ augusztus 30-án „A jövő iskolája” címen ad elő.

VII. 29.

Augusztus 12. szombat Babits¹⁹⁴

16. szerda Fülöp,

19. szombat Jancsó Benedek,¹⁹⁵

23. szerda Szende,

26. szombat Lóránd,

30. szerda Zigány

Jancsó: Közgazdaság.

¹⁹¹ Max Adler osztrák szociáldemokrata politikus és elméletíró, az ausztrromarkista irányzat fontos alakja Karl Renner és Otto Bauer mellett.

¹⁹² Szende Pál közgazdasági szakíró, polgári radikális politikus, 1918–1919-ben előbb a Károlyi-kormány, majd a Berinkey-kormány pénzügyminisztere. Visszatérő előadója a Galilei Körnek, előadásai elsősorban a földkérdésre és az adópolitikai kérdésekre terjedtek ki, de foglalkozott történelmi kérdésekkel is (például ő értékelte újra II. Rákóczi Ferenc személyét történelmi materialista szempontok alapján a *Huszadik Században*.)

¹⁹³ Zigány Zoltán, a radikális tanítók mozgalmanak vezetője, az *Új korszak* című radikális pedagógiai folyóirat egyik szerkesztője, az Országos Polgári Radikális Párt pedagógiai programjának kidolgozója. Egy időben a Martinovics Páholypfőmestere.

¹⁹⁴ Babits Mihály Galilei Körhöz kötődését magyarázza, hogy Dienes Valéria unokatestvére volt, és egy időben a galileista Dienes házaspárnál lakott.

¹⁹⁵ Jancsó Benedek újságíró, pedagógiai szakíró, a szabadoktatás mellett a nemzetiségi kérdés szakértője. Több szabadoktatással és Erdély történetével kapcsolatos mű szerzője.

! Szende dr-t az ősszel fel kell kérni adóelőadásra!

Popper Miklós műegy[etemi] adj.[unktus] őszre vállalja a Tudománytörténeti ciklusban a „Mathematiká”-t.

15.

Jegyzőkönyv az 1916. augusztus 5-i választmányi ülésről

Sisa ügyvezető elnök megnyitja az ülést. Bejelenti, hogy Jantsó¹⁹⁶ hajlandó majd később előadást tartani. Darvas helyett Somogyit¹⁹⁷ kéri fel. Rudas bejelenti, hogy Babits aug. végére ígérte előadását.

aug. 23.-án Szende Pál: Történelmi materializmus
 aug. 26.-án Somogyi vagy Varga:¹⁹⁸ Nemzetgazdaságtan
 II. aug. 30.-án Fülöp Zs.: Származástan fejlődése
 I. Szept. 2.-án Lóránd Jenő: Fizikai kriticizmus¹⁹⁹
 Szept. 6.-án Babits M.: Az új magyar irodalom
 Szept. 9.-én Zigány Z.: Jövő iskolája

Darvas proponálja, hogy Varga tartson előadást, ha Somogyi nem vállalná. Nádas Gy.²⁰⁰ egyelőre hetenként háromszor vállal inspekciót. Haas vállalja az adminisztratív ügyek vezetését.

A tagfelvételt szigorúbban eszközöljük; pártoló tagok nincsenek, csak 2 K[orona] ellenében meghívót kaphatnak.

Világ,²⁰¹ Népszava,²⁰² Magyarország,²⁰³ Alkotmány,²⁰⁴ Neue Zuercher Zeitung-ra²⁰⁵ [...] ;²⁰⁶ Vorwärts²⁰⁷

¹⁹⁶ Ti. Jancsó Benedek.

¹⁹⁷ Vélhetően Somogyi Jenő, a Galilei Kör korábbi elnöke 1912 nyara–1912. október között.

¹⁹⁸ Varga Jenő, közgazdász, a Galilei Kör visszatérő eladója gazdasági és történelmi kérdésekben. 1919-ben pénzügyi népbiztos.

¹⁹⁹ Fülöp Zsigmond és Lóránd Jenő előadása eredetileg fordított sorrendben.

²⁰⁰ Nádas György, 1914 őszén a *Munka és a tőke harcáról* adott elő a Galilei Körben.

²⁰¹ A szabadkóművesség radikális szárnyához kötődő, 1910-től megjelenő napilap.

²⁰² A Magyarországi Szociáldemokrata Párt 1905-től napilapként megjelenő lapja.

²⁰³ A Károlyi-párthoz kötődő, 1893 óta megjelenő, függetlenségi érzelmű, nacionalista napilap.

²⁰⁴ A Katolikus Néppárthoz kötődő, 1895 óta megjelenő, a Galilei Kört támadó írásoknak előszeretettel helyet adó napilap.

²⁰⁵ 1780 óta (Neue névvel 1821-től) kiadott zürichi napilap.

²⁰⁶ Egy kiolvashatatlan, de minden bizonnyal „előfizetünk” jelentésű idegen kifejezés szerepel a jegyzőkönyvben.

²⁰⁷ A Németország Szociáldemokrata Pártjának (SPD) 1876 óta megjelenő lapja.

Giessweintől kérjük a Kath.[olikus] Szemlét,²⁰⁸ Nemzetközi életet.²⁰⁹ Igazságügyi Szemle (régébbi számokat kérünk), Huszadik Század²¹⁰

Bizottságot küld ki a választmány a lapok megrendelése megbeszélése céljából.

A bizottság tagjai: Rudas Z.; Haas; Sisa; Török S.

Kissné 45 K fizetését a választmány határozatából 50 K-ra emeljük. Kissné a fizetés emelését szept. 1-től kapja. A választmányi ülés ezzel véget ért.

²⁰⁸ A Szent István Társulat 1900-tól havonta megjelenő katolikus folyóirata.

²⁰⁹ A Magyar Szent Korona Országai Békeegyesületének 1912-től kiadott pacifista folyóirata.

²¹⁰ A Jászi Oszkár köré csoportosuló és a Társadalomtudományi Társaságba tömörülő baloldali radikális értelmiség 1900-tól megjelenő folyóirata.

16.

Jegyzőkönyv az 1916. augusztus 12-i választmányi ülésről

Sisa elnök beszámol az elmúlt hét eseményeiről az inspekciós könyv alapján. Szól az ingyen lapok beszerzéséről és a Kör megkezdett [...].²¹¹ A lapügyről részletesebben Haas szólt. A lapok beszerzésével, illetve előfizetésével az egyes tagokat bízták meg. Így Darvast, Rudast, Sisát, Haast, Mezeit és Török Sárít. A Kör megállapodik egy határozott levélszövegben, amelyet az egyes lapok szerkesztőségéhez küld az ingyen lappéldányszámok érdekében. A Kör 27 lapot kap valószínűleg ingyen és egy párat kedvezményes áron, 6 lapot teljes árban fizeti a Kör elő.

A Kör megbízza Rudast a telefon mellékállomás felállítása miatt intézkedjen. Nádas leveleket írt egy pár tagnak, kik munkát elvállalnának. A betiltott előadások miatt felfolyamodás már ment, de válasz még nem jött. Haas a termék berendezését és átalakítását teszi szóvá. Így például a pakk áthelyezését indítványozza, amelyet a Kör elfogad. A Kör elhatározza, hogy fiatalabb művészekről kisebb skicceket elfogad a fal díszítésére.²¹²

A Kör legközelebbi választmányán csak tagagitáció lesz a napirenden. Azonkívül egy napló és egy tagmutató beszerzését határozza el a Kör. Babits az előadását szept. 6-ra vállalta el.

²¹¹ Kiolvashatatlan – leginkább „önfelokítás”-ként értelmezhető, a Galilei Kör válságperiódusát követő fokozatos önrehabilitáció jelölőjeként.

²¹² A Galilei Körnek több képzőművész tagja is volt, Gráber Margit, Péri László, a „nagy korszakban” pedig a Galilei Kör visszatérő előadója volt Kernstok Károly. Az említett művészek részt vettek a Galilei Kör nyomtatott termékeinek díszítésében: Gráber meghívót rajzolt, a *Szabadgondolat* folyóiratot pedig Kernstok Károly *Lovasok a vízparton* című festményéhez készített vázlatból vett „lovass férfi” alakja díszítette.

17.

Jegyzőkönyv az 1916. augusztus 19-i választmányi ülésről

Az augusztus 5-iki választmányi ülés határozatát a pártoló tagokról a választmány módosította, annyiban, hogy a Kör nem egyetemi hallgatóktól – mint pártoló tagoktól 2 Korona díjjal fog beszédni meghívó Költség címén. Dr. Szende Pál előadását a történelmi materializmusról a rendőrség engedélyezte, így az aztán meg is fog tartatni. Az előadásról a Világnak és Népszavának kommunikét adnak le és meghívókat is küldenek szét. Rudas a telefon miatt egyelőre nem intézkedhet. Haas a lapok beérkezéséről tesz jelentést. (A lapok közül eddig elé a Szociálpolitikai Szemle,²¹³ Jogállam,²¹⁴ Nemzetközi Élet, Nő,²¹⁵ a Pénz Világ²¹⁶ s a Világ már megvan.) Fried Jolán elvállalta, hogy a Népművelés,²¹⁷ Gyermekvédelem,²¹⁸ Munkásvédelem, Munkásbiztosítás, Nyelvőr,²¹⁹ Atheneum,²²⁰ Irodalomtörténet²²¹ s a Zeitschriftspsychologie²²² című folyóiratok beszerzése körül eljár és azonkívül megbízzák egy állandó középiskolás program kidolgozásával. A tagagitáció előkészítését a legközelebbi választmányira halasztották.

²¹³ Korábban *Ipari Jogvédelem* néven megjelenő folyóirat, 1911 és 1918 között jelent meg *Szociálpolitikai Szemle* címmel, 1918 második felében átmenetileg a *Szabadgondolat* társlapja.

²¹⁴ 1902-től megjelenő jog- és államtudományi szemle.

²¹⁵ Helyesen: *A Nő*. 1914 és 1917 között megjelenő feminista folyóirat.

²¹⁶ Helyesen: *Pénzvilág*. 1911-től a Galilei Körben előadó Fodor Oszkár szerkesztésében megjelenő gazdaságpolitikai és pénzügyi folyóirat.

²¹⁷ A korábbi szabadoktatással foglalkozó folyóirat, az 1906 és 1911 között megjelenő *Népművelés* helyét átvevő, népműveléssel foglalkozó folyóirat, 1915 és 1918 között jelent meg.

²¹⁸ Az Országos Gyermekvédő Liga által 1905-től kiadott hivatalos havi közlöny.

²¹⁹ A Magyar Tudományos Akadémia által 1872-től kiadott, többször is névváltozáson átesett folyóirat.

²²⁰ Helyesen: *Athenaeum*. 1873-tól, kezdetben Beöthy Zsolt szerkesztésében megjelenő művészeti-bölcseleti szemle.

²²¹ A Magyar Irodalomtörténeti Társaság 1912-től megjelenő, Péterfy Jenő szerkesztette folyóirata.

²²² Helyesen: *Zeitschrift für Psychologie*. Német nyelvű pszichológiai folyóirat.

Haas indítványozza, hogy a német szociáldemokratákhoz hasonlóan kezdeményezzünk mi is egy kérvényt, amelyben a béke lehetőségeinek kinyilatkozását kérjük. Úgy képzelem [a] dolgot, hogy először is lépjen a Kör összeköttetésbe Szabó Ervinnel a Társadalomtudományi Társaság ügyvezető elnökével, aki viszont aztán a többi hasonló irányú egyesülettel lépne összeköttetésbe. Ezek az egyesületek aztán együtt dolgoznák ki azt a kérvényt, amelyet az aláírások összegyűlése után végeredményben a parlament elé terjesztenének. Minthogy a Kör az indítványt elfogadta, egyidejűleg megbízta Sisát és Haast, hogy Szabó Ervinnel lépjen összeköttetésbe.

18.**Jegyzőkönyv az 1916. augusztus 24-i választmányi ülésről**

A választmány kijelölte az egyes tisztkari emberek ügykörét és megalakította a következő bizottságokat: 1, Külső adminisztratív (Haas Á., Török S.) 2, Mozgalmi (Mezei, dr. Sisa) 3., Levélválaszó (Tölgy, Wagast, Braun M) és végül 4, Az agitációs bizottságok (Nádas, Fried J.) A Kör elhatározza, hogy a legközelebbi választmányi [augusztus] 26-án lesz, és ezen túl minden hétfőn.²²³ A szombati előadás előtti választmányra a meghívók szétmentek. Az előadásról pedig kommunikét adnak ki az újságoknak.

²²³ Az eredetileg szereplő csütörtök áthúzva.

19.

Jegyzőkönyv az 1916. augusztus 26-i választmányi ülésről

Sisa elnök indítványozza, hogy aug. 27-től szept. 7-ig ne tartson előadást a Kör. Török Sári hozzászólása után az indítványt elveti, úgy határoz, hogyha lehetséges, akkor szept. 2-án Székely Arthur vagy Bolgár E.²²⁴ tartson előadást. Rudast bízzák meg, hogy Székelyt az előadás megtartására kérje fel. A tagagitáció a csütörtöki választmányin lesz napirenden. Mezeit és Nádist kérik fel az agitáció előkészítésére.²²⁵ Az ülést Szende előadása miatt [este] ½ 8-kor bezárják. Babits, Zigány és Székely előadására meghívók fognak menni.

²²⁴ Bolgár Elek, a *Huszedik Század* köréhez tartozó újságíró és történész. 1919-ben előbb a *Vörös Újság* szerkesztője, majd a Tanácsköztársaság bécsi követe.

²²⁵ Ezt követően áthúzva az eredeti jegyzőkönyvben: „Rudas megrójjá az elnökséget, hogy a választmányt adminisztrációs ügyekkel terhelik.”

20.

Jegyzőkönyv az 1916. augusztus 31-i választmányi ülésről

Haas beszámol a bejött újságokról, azonkívül a Kör felhatalmazza arra, hogy a Nyugat,²²⁶ Vorwärts, Alkotmány, Budapesti Hírlap,²²⁷ Új nemzedék,²²⁸ Gyermekek,²²⁹ Zeitschriftpsychologie című lapokra előfizessen. Winkler Kató és Török Sári megbízást kapnak, hogy a tanulószoba könyvtárát átvegyék. Rudas indítványozza, hogy a választások megejtésére való tekintettel küldjön ki a Kör egy jelölő bizottságot. Minthogy a Kör az indítványt elfogadta, a bizottságban Rudast, Tölgyet és Mezeit küldi ki, hogy a listát a legközelebbi választásig elkészítsék. Hoffmann volt pénztáros visszaérkezéséig Rudas vállalja a pénzügy vezetését. A Kör elfogadja Haas indítványát, hogy az egyes dékánokat kérjék fel arra, hogy a nyomtatványokat a Galilei Kör kifüggesztesse az egyetemen. Ezután a Kör a tagagitáció megbeszélésére tért át. A tagagitáció nagyobb része természetesen ezen túl is a személyes agitáción fog nyugodni. Nyomtatványokat is csináltat a Kör, amelyben jelzi az előadásokat és közli a Körre vonatkozó tudnivalókat. A Kör az egyes fakultásokra bizalmi embereket küld ki, hogy a Kör érdekében agitáljanak.²³⁰

A jogi fakultásra: Frim,²³¹ Rudas, Ifj. Szende, Tolnai.²³² Tölgy, Haas, Darvas, Wagast; az orvosi fakultásra: Winkler Kató. Török Sári, Geiszt Margit, Haas Árpád, Braun Margit, Szántó Rózsi, a bölcsészeti fakultásra: Áldor Margit, Kóhalmi József, végül a mérnöki fakultásra Nádas és Hoffmann kiküldését határozta el a Kör.

²²⁶ Az 1908-tól megjelenő szépirodalmi folyóirat.

²²⁷ 1887-től megjelenő, a korban Rákosi Jenő főszerkesztő uralta konzervatív napilap.

²²⁸ 1913-tól megjelenő, Milotay István szerkesztette újkonzervatív hetilap.

²²⁹ A Magyar Gyermektanulmányi Társaság 1907-től megjelenő közlönye.

²³⁰ Mivel a Galilei Kör 1918 őszeig nem volt az egyetem vezetése által „bevett”, hivatalos diákegyesület, a tagagitáció feladata az egyes szakokra kiküldött galileista „bizalmik” informális feladata volt.

²³¹ Korábban Frimmként szerepelt a jegyzőkönyvben, lásd a Frimm Zoltánhoz tartozó jegyzetet a 3. számú dokumentumban.

²³² 1916 szeptemberétől a diákgazdasági bizottság tagja.

Rudas²³³ a tagértekezletek tartására vonatkozó indítványát a Kör elfogadta. Tehát hetenkint 1-1, összesen 4 tagértekezletet fognak tartani, mindig más-más vezetővel, amelyeken a Kör céljával, működésével és feladatával ismerteti meg a tagokat. A Mezei és Nádas által kidolgozott, egyetemi hallgatókhoz intézendő felhívást a Kör kisebb módosítással elfogadta. Nádas bejelenti, hogy a gazdasági diákakció felkarolása ügyében egy programot fog kidolgozni.

A legközelebb tartandó előadásokra a Kör, Török Sári, Rudas és Scheumann által Bolgár Eleket, Bresztovszkyt, Czóbelt és Varjast²³⁴ kéri fel.

²³³ Eredetileg Haas szerepelt.

²³⁴ Varjas Sándor középiskolai történelemtanár, a Galilei Kör visszatérő oktatója, történelmi materialista perspektívájú előadásokat tartott.

21.

Jegyzőkönyv az 1916. szeptember 4-i választmányi ülésről²³⁵

Sisa beszámol, hogy a békeakció ügyében beszéltek Szabó Ervinnel, ki a legnagyobb készséggel vállalkozott arra, hogy a hasonló irányú egyesületekkel a békeakció ügyében összekötésbe lép. A megváltozott külpolitikai helyzet következtében²³⁶ azonban a Galilei Kör egyelőre nem kívánja folytatni a békeakciót, amely nem jelenti azt, hogy kedvező viszonyok beállásával ne folytassa újra a Galilei Kör a már megkezdett akciót. Bolgár E. egyelőre nem tarthat előadást. Bresztovszky 13-án fog előadást tartani a Modern munkásmozgalmak [...] ²³⁷címen. Czóbel pedig 16-án „A demokratikus mozgalmak a magyar történelemben” címen. Rudas indítványozza, hogy a Kör a szeptemberben és októberben tartandó tudománytörténeti ciklusban matematikára Poppert, fizikára Dienest,²³⁸ csillagászatra Halast, biológiára Fülöp Zsigmondot, lélektanra Dienes Valériát, szociológiára Rónait és végül filozófia történetre Posch Jenőt kérje fel. Azonkívül indítványozza, hogy rendezzen a Kör egy szociálpolitikai ciklust, amelyben külön-külön előadásokba ismerkednék az egyes államok népjóléti intézményeivel. Ajánlja, hogy Magyarországot Rónai, Németországot Garami,²³⁹ Oroszországot Zádor, Belgiumot Halasi,²⁴⁰ Angliát Kunfi, Ausztráliát Szirtes,²⁴¹ [az északi államokat²⁴² Antal Sándor²⁴³ és a Balkán államokat

²³⁵ A datálásban az először tévesen írt „aug” áthúzva.

²³⁶ A történelmi áttekintésben említett 1916. augusztusi román támadásról van szó.

²³⁷ Üresen hagyva az ország neve.

²³⁸ Dienes Pál matematikus, filozófus, Dienes Valéria férje. A Galilei Kör vizsziatérő előadója, a Galilei Füzetek közt jelent meg a *Valóság és matematika* című népszerűsítő kiadványa 1914-ben.

²³⁹ Garami Ernő szociáldemokrata politikus, a *Népszava* szerkesztője, később a Károlyi- és a Berinkey-kormány kereskedelemügyi minisztere.

²⁴⁰ Halasi Béla közgazdasági író, a *Huszadik Század* körének tagja, 1915-ben vámpolitikai kérdésekről adott elő a Galilei Körben.

²⁴¹ Szirtes Artúr jogi és közgazdasági író, *A szociális jog elmélete* című 1913-as munka szerzője.

²⁴² Ti. Skandináviát.

²⁴³ Antal Sándor újságíró, költő és szobrász, 1908 és 1913 között Németországban és a skandináv államokban élt.

Germanusz²⁴⁴ képviselje. A Kör mindkét indítványt elfogadja, de elhatározza azt is, hogy a szociálpolitikai ciklus rendezését részletesen Rónaival fogja megbeszélni. Hetenkint 3 előadás lesz úgy, hogy 4 hét alatt a két ciklus bevégeződjék.

Azonkívül a Kör Medvei által fölkéri Czukort, hogy 21-én csütörtöktől minden csütörtökön tartson gazdasági szemináriumot.

A jelölő bizottság a következő tisztikart terjesztette elő: Elnök: Sisa, főtitkár: Nádas, titkár: Török S., pénztáros: Hoffmann, főjegyző: ifj. Szende P., jegyző: Péri, ellenőr: ifj. Haas, könyvtáros: Winkler K. Választmányi tagok: Braun M., Medvei, Rudas, Darvas, Mezei, Haas, Tölgy P.²⁴⁵

Jogi szakosztály elnöke: Haas, a bölcsészeti: Fried Jolán. Minden pénteken tagértekezlet lesz, melyen az előadó egy választmányi tag. Az első értekezleten 22-én pénteken Rudas ismerteti a Galilei Kör világ [...] ²⁴⁶ *s elvi programját*, a másodikon pedig a Galilei Kör mozgalmi programját fogja egy másik választmányi tag ismertetni. Rudas indítványozza, hogy vasárnap délután könyv, folyóirat, hírlap szeminárium legyen, s azonkívül hogy vasárnap este az esztétikával s a művészetekkel foglalkozó tagok számára előadásokat rendezzen a Kör. Ily előadások tartására Kenc[z]ler,²⁴⁷ Lengyel G.,²⁴⁸ Feleky²⁴⁹ Bárdos²⁵⁰ s Kernstok²⁵¹ felkérését ajánlja. A Kör mindkét indítványt elfogadja.

²⁴⁴ Vélhetően Germanus Gyula orientalista.

²⁴⁵ A választmányi tagok sorában zárójelbe téve Winkler Kató és Tölgy Péter István.

²⁴⁶ Olvashatatlan.

²⁴⁷ Kenczler Hugó, a Galilei Körben visszatérően előadó művészettörténész. 1919-ben ő tartotta a megnyitó beszédet a szocializált műkincseket bemutató kiállításon.

²⁴⁸ Lengyel Géza, a *Nyugat* és a *Huszadik Század* köréhez tartozó kritikus.

²⁴⁹ Feleky Géza, a *Nyugat* és a *Huszadik Század* köréhez tartozó kritikus – a jegyzőkönyvben tévesen Feleki szerepel.

²⁵⁰ Bárdos Artúr színházi rendező és esztéta. 1915-től a Modern Színpad igazgatója, 1917-től a Belvárosi Színház alapító igazgatója.

²⁵¹ Kernstok Károly festőművész, a Nyolcak tagja. A Galilei Körhöz kötődő legnevesebb, 1917-től önálló szabadiskolát működtető radikális képzőművész. Tanítványai közé tartozott Szamuely Tiborné Szilágyi Jolán galileista.

22.

Jegyzőkönyv az 1916. szeptember 13-i választmányi ülésről

A jegyzőkönyv felolvasása és hitelesítése után Ifj. Szende Pál s majd közvetve Nádas²⁵² a jelölő bizottság tervezetében nekik szánt főjegyzői, illetve főtítkári állásról lemondanak. Két előadás lesz a héten: szerdán Varjas tart előadást a társadalmi törekvések okairól s utána vita lesz, szombaton pedig „Demokratikus törekvések a magyar történelemben” címmel Czóbel tart előadást. Kosztolányi egyelőre nem vállalta egy vasárnap esti előadás tartását, így tehát 30-án Bresztovszkynak²⁵³ Gorkij Maximról szóló előadása lesz az első irodalmi előadás. Rudas bejelenti, hogy a tudomány történeti ciklus megtartását el kell halasztani, mint-hogy Dienes V és Dienes Pál egy-két hónap múlva tarthatnak előadást. Azonkívül beszámol a szociálpolitikai ciklus rendezéséről, melynek érdekében már beszélt Rónaival, ki helyesnek tartja az országoként való beosztást.

Belgiumra vagy Magyarországra Somogyi, Ausztriára: Kiss Adolf,²⁵⁴ Németországra: Hoffman I., Svájcra: Rónai Z., Franciaországra: Garami E., Angliára: Kunfi Zs., Amerikára: Basch,²⁵⁵ Oroszországra Zádor és Ausztráliára Szirtes A. felkérését határozta el a Kör. Jövő heti előadás megtartására Rudas Bernát[h] O.,²⁵⁶ Sisa pedig Ferenczy Sándort²⁵⁷ kéri fel. Medvei interpellatiót intéz Sisához, amelyben azt kérdezi, hogy vajjon tud-e arról, hogy mi módon készülnek és jelennek meg az egyes előadásokról kommunikék a Világban? Az indította ennek az interpellationak a megtételére, minthogy a Világban úgy Biró,²⁵⁸

²⁵² Nádas Ferenc 1915 őszétől a Galilei Kör titkára.

²⁵³ A jegyzőkönyvben tévesen Bresztovszki szerepel.

²⁵⁴ Kiss Adolf az 1910 és 1919 között megjelenő *Munkásügyi Szemle* szerkesztője.

²⁵⁵ Basch Imre orvos, nőgyógyász, a Társadalomtudományi Társaság tagja, egészségügyi szakíró.

²⁵⁶ Bernáth Ottó a Galilei Kör *Társadalmi problémák a háború után* című sorozatában a valutáris kérdésekről adott elő 1915 decemberében.

²⁵⁷ Ferenczy Sándor orvos, pszichoanalitikus, a Galilei Kör visszatérő előadója a freudizmus témájában, a Freud-szeminárium tartója.

²⁵⁸ Biró Lajos író, 1912-től a *Világ* munkatársa, 1918 őszétől a Károlyi-kormány külügyi államtitkára. Birónak *Az új magyar irodalomról* címmel tartott

mint Zigány előadásáról, a Galilei Kört bántóan alacsony nivoju kommunikékéek jelentek meg.

Hosszabb részleteket olvas fel mindkét előadás kommunikékééből, amelyek elég zavarosak, sőt, néha értelemnélküliek. Ennek a visszás helyzetnek megszüntetésére azt indítványozza, hogy a választmány esetről esetre jelöljön ki kommunikékéet író embereket.

Medvei indítványát Fried J. hozzászólása után a választmány annyiban módosította, hogy egy sajtó bizottságot választ, amelynek tagjai Fried J., Rudas, Darvas esetről esetre küldik ki a kommunikékéek írására alkalmas embereket. A kommunikékéek jószágáért ezentúl tehát a sajtó b.[izottság] a felelős. A Kör ezután r.²⁵⁹

A bizottságok és azok tagjai a következők:

- 1, Előadás előkészítő bizottság: Rudas, Darvas, Fried J.
- 2, Pénzügyi ~: Rudas, Tölgy, Hoffmann, ifj. Haasz
- 3, Közgyűlés előkészítő ~: Rudas, Mezei, Tölgy
- 4, Vasárnap du. ~: Sisa, Fried, Török S., Kondor
- 5, Középiskolai ~: Gábor, Kóhegyi, Flamm Sándor, Medvei
- 6, Szeminárium ~: Mezei, Sisa, Kóhegyi
- 7, Propaganda ~: Mezei, Sisa, Wagast
- 8, Hírlap és könyv ~: Tolnai, Haas, Ifj. Haas, Török, Winkler
- 9, Diákgazdasági ~: Haas, Török, Gánt, Péri, Tolnai, Darvas
- 10, Bürokrácia ~: Braun Margit, Török, Tölgy, Nádas, Péri, ifj.

Haasz

- 11, Sajtó ~: Darvas, Fried, Rudas

12, Tagértekezéslet és szakosztály ~: Rudas, Geist M., Haas, Loránd Lenke, Mezei, Braun

1916. szeptemberi 6-i előadásáról van szó.

²⁵⁹ Feltehetően a rendkívüli bizottsági választásra utal.

23.

Jegyzőkönyv az 1916. szeptember 18-i választmányi ülésről

Szende interpellációjában azt teszi szóvá, hogy a pályázatának,²⁶⁰ amelyet pedig már egy éve, hogy elküldött, addig elé²⁶¹ még semmit nem hallott. Mire Rudas bejelenti, hogy pályázata már elintéződött és egyben felolvassa Szirtes és Köhalmi bírálattát, kik szerint a pályázat a díj kiadására nem érdemes. Rudas az interpellációjában hibáztatja [az] elnökséget azért, hogy nem gondolkodik már jó előre az előadások tartásáról, amely a héten majdnem azt a következményt vonta maga után, hogy a Kör előadó nélkül maradt. Azonkívül szóvá teszi, hogy annak ellenére, hogy bevezető beszédek tartására csakis a választmány adhat engedélyt, Haas a múlt heti előadások egyikének előzetes bejelentés nélkül bevezető beszédet tartott. Végül megemlíti, hogy a legutóbbi előadáson Szende viselkedésével az előadást zavarta. Sisa válaszában elsősorban megemlíti, hogy ő az előadások szervezésére nem vállalkozott, minthogy ez különben nem tartozik az ő ügykörébe. Az előadás előkészítő bizottságot most épen azért alakították, hogy az előadások tartásánál semmi nemű fennakadás ne legyen. Haast a bevezető beszéd tartásában nem terheli felelősség, minthogy ő azt előzőleg meghallgatta s aminek megtartásába beleegyezett.

Azután az egyes bizottságok számoltak be megkezdett működésükről. Az előadás előkészítő b.[izottság] tervezete szerint szerdán Sisa tart előadást „Kollektív lélek” címen, szombaton pedig Zádor a Jövő imperializmusáról. Jövő heti előadások tartására Piklert²⁶² és Bresztovszkyt, még későbbi előadásokra Fodor Oszkár és Soós Jenő [Lovas László?]²⁶³ felkérését ajánlja a bizottság. Fodor O. „A nagybankok helyzete Magyarországon” tartana előadást. A szociálpolitikai ciklus országoként való beosztá-

²⁶⁰ Helyesen: pályázatáról.

²⁶¹ Ti. eddigelé.

²⁶² A történeti áttekintésben említett Pikler J. Gyula, a Galilei Kör visszatérő előadója.

²⁶³ Soós Jenő és Lovász László tervezett előadókról nincs adatunk, nem bukannak fel a *Huszdad Század* szerzői között.

sát technikai okokból elejtették s a felosztás most tárgy-körök szerint lesz. A pontos beosztást csak a jövő héten terjesztik elő. A vasárnap d. u. [délután] b.[izottság] a Galilei Körre vonatkozó és vele kapcsolatban levő tudnivalókat egy programmal alakjában dolgozza ki, amelyet aztán az egyes tagokkal 5-ös csoportokban tagértekezlet formájában ismertetnének meg. Geiszt Margit indítványozza, hogy a választmányi tagok között gyűjtést rendezzenek a teadélutánhoz szükséges adományok beszerzése céljából. A középiskolai b.[izottság] bejelenti, hogy a bizalmi férfi rendszert elfogadta és azt mihamarabb aktuális lesz életbe léptetni. A szeminárium b.[izottság] fakultások szerinti beosztása szak szerinti szemináriumokat rendez. A közgazdasági szeminárium címe „A közgazdasági iskolák fejlődése” lesz. Egy Idő világnyelv²⁶⁴ szemináriumot kurzussal egybekötve rendez a kör. Hoffmann a Közgazdasági szeminárium keretén belül „Gazdasági krisisek a különböző iskolák szempontjából” címen előadást tart. Köhegyi Ostwald:²⁶⁵ Natus Phylosofi című könyvének olvasásának vezetését vállalta. A könyv ismertető szemináriumon Rudas előadást tart Schaw Bernát²⁶⁶ prózai műveiről s azonkívül bejelenti, hogy Sándor Árpád²⁶⁷ a Zenei népkultúráról hajlandó volna előadást tartani. A Kör az előadások tartásába beleegyezik. A tagok által tartott előadásokat előzőleg egy arra kijelölt bizottságnak kell bemutatni. A választmány elhatározza, hogy 100 K-ért könyveket fog vásárolni, megbizsa tehát a könyvtári b.[izottságot], hogy az általuk megvételre ajánlott könyvekről egy jegyzéket állítson össze. A régi galileistákat október 1-jére hívják össze. A választmány megbizsa Sisát és Mezeit a mozgalmi szeminárium előkészítésével.

²⁶⁴ Helyesen: ido. Az eszperantó megreformálásával 1907-ben létrehozott mesterséges nyelv, amelyet 1917 őszétől oktattak a Galilei Kör Anker közti helyiségében.

²⁶⁵ Wilhelm Ostwald Nobel-díjas német kémikus, a „nagy korszakban” két előadást is tartott Budapesten a Szabadgondolkodás Magyarországi Egyesülete és a Galilei Kör vendégeként.

²⁶⁶ George Bernard Shaw, fabiánus szocializmusáról (a Fabian Society nyomán) és szarkasztikus humoráról nevezetes angol színpadi szerző.

²⁶⁷ Sándor Árpád zongoraművész és zenekritikus, Bartók és Kodály tanítványa.

24.

Jegyzőkönyv az 1916. szeptember 25-i választmányi ülésről

A jegyzőkönyv felolvasása után az egyes bizottságok számoltak be működésükről. Az előadás előkészítő b.[izottság] beszámolója szerint szerdán Pikler,²⁶⁸ *Közjótékonyosság és szociálpolitika* címen, szombaton Fodor Oszkár A nagybankok közgazdasági szerepéről tart előadást. Sándor Árpád előadása a Zenei népkultúráról okt. 8-án lesz. Ezt az előadást követni fogja Kosztolányinak „A modern líra Európában” című előadása. A propaganda b.[izottság] elhatározta, hogy a külföldi rokon egyesületekkel összeköttetésbe lép. A levél megírását Marton[ra] és Fried Jolánra bízták. Marton vállalkozott arra, hogy a régebben tartott előadások címét és előadóját [összeírja], amelyből a bizottság az előadások normál programját összeállítja. A mozgalmi szeminárium b.[izottság] résztvevői a választmány legnagyobb része s azonkívül Neumann, Singer és Messer.²⁶⁹ Marton bejelenti, hogy az adminisztratív ügyeket szeretné rendezni, amelyre szerinte szükség van. A választmány ebbe beleegyezik. A szeminárium b.[izottság] Ungár indítványára mostan ismeretelméleti ciklust rendez a következő előadásokkal, illetve előadókkal: Dienes Pál v.[agy] Polgár;²⁷⁰ Poincaré,²⁷¹ Szántó²⁷² v.[agy] L.[óránd]: Mach, Polgár v.[agy] Fogarasi;²⁷³ Újkantizmus,²⁷⁴ Dienes L.:²⁷⁵

²⁶⁸ Pikler J. Gyula.

²⁶⁹ Messer Béla orvos, a Galilei Kör egyik alapítója, a „nagy korszak” vezető-gárdájának tagja.

²⁷⁰ Polgár Gyula.

²⁷¹ Henri Poincaré, francia matematikus és filozófus.

²⁷² Szántó Hugó filozófus, a Galilei Füzetekben megjelent *Az anyag szerkeze-
te* című 1914-es népszerűsítő kiadvány szerzője.

²⁷³ Fogarasi Béla filozófus, a Vasárnapi Kör tagja Lukács Györggyel és Balázs Bélával. A Szellemi Tudományok Szabad Iskolája és a Társadalomtudományi Társaság rendszeres előadója, 1919-ben az újonnan létrehozott Marx-Engels Munkásegyletem rektora.

²⁷⁴ Neokantianizmus. Kant – különösen *Az örök béke* című munkájával – nagy hatással volt a szabadgondolkodó mozgalomra.

²⁷⁵ Dienes László, Dienes Pál öccse, könyvtáros. Előbb a *Huszedik Század*, később a *Korunk* körének tagja.

Pragmatizmus, Dürkheim²⁷⁶ szemináriumot is fog tartani a Kőr Nagy Dénes vezetésével.²⁷⁷

A középiskolai b.[izottság] a bizalmi emberek ügyét rendezte, minden iskolában vannak bizalmi férfiak, kik agitálnak a kör érdekében és a címeket beszolgáltatták. A középiskolai programmban természettudományi, történelmi és szociológiai előadások lesznek. Természettudományi előadások. Madzsar²⁷⁸ v.[agy] Flamm: Biológia, Singer v.[agy] Rohonyi:²⁷⁹ Energetika, Fülöp Zs: Származástan. Történelmi előadások: Szende Pál: A történelem tantárgy és a történelem tudomány. Csizmadia:²⁸⁰ 48-as forradalmak. Czöbel v. Varga: A történelmi materializmus. Szociológiai előadások. Polgár v. Zádor: Mi a szociológia, Fazekas v. Nagy Dénes: Szociológia és Hacker B: Nőkérdés, Bernát Ottó: Közgazdaságtan. Rónai: Társadalom és iskola s azonkívül Medvei, Mezei, Rudas: Bevezető előadások, Lóránd Jenő pedig az exakt tudományokról tart előadást. Körülbelül okt. 20-án lesz az első előadás. A választmány Tolnai indítványára egy b.[izottságot] küld a v.[árosi] villamos társasághoz,²⁸¹ hogy az egyetemi hallgatókat kedvezményben részesítse. A b.[izottság] tagjai Fried J., Dr. Fenyves,²⁸² Berger. A választmány Török Sárít megbízza, hogy Kertészt vagy Révészt az orvosi szakosztály vezetésére, Sisát pedig hogy Szirtest a jogi szakosztály vezetésére kérje fel. A régi galileisták összehívásával Sisát és Fried Jolánt bízza meg a választmány. A Kőr a háború alatti működéséről jelentést fog kibocsátani.

²⁷⁶ Helyesen: Émile Durkheim. A Társadalomtudományi Társaság tagjaira nagy hatással lévő francia szociológus.

²⁷⁷ Nagy Dénes neve utólag betoldva.

²⁷⁸ A történelmi áttekintésben említett Madzsar József.

²⁷⁹ Rohonyi Hugó, a Galilei Kőr „nagy korszakának” egyik jelentős alakja, „Strophantus” álnéven publikált a *Szabadgondolatban*.

²⁸⁰ Csizmadia Sándor, a Magyarországi Szociáldemokrata Párt házi munkásköltője, az 1897-ben megjelent *Proletár versek* szerzője.

²⁸¹ A Budapesti Közúti Vaspálya Társaság.

²⁸² 1916 októberétől választmányi tag.

25.

Jegyzőkönyv az 1916. október 2-i választási ülésről

Az előadás előkészítő b.[izottság] a szerdai előadásra Piklert, a szombatira Fodor Oszkárt, vasárnapra Sándor Árpádot, legközelebbi szombatra Révész Margitot kérte fel, ki a kriminál pszichológiáról fog előadást tartani. A közgyűlés előkészítő b.[izottság] jelölő tervezete szerint: Aelnökök: Sisa, Rudas. Főtitkár: Fried Jolán. Titkár: Török Sári, Haas. Jegyző: Péri. Könyvtáros: Winkler K. Pénztáros: Hoffmann. Háznagy: Marton, Ellenőrök: Tölgy, ifj. Haas. A választmány tagjai: Bálint, Braun, Darvas, Dr. Fenyves, Frim, Händler, Kondor, Kóhegyi, Medvei, Mezei, Szántó R., Wagast. A közgyűlés okt. 15-én d. e. [délelőtt] 1/2 11-kor lesz a következő napirenddel. Elnöki beszámoló: Sisa, titkári: Fried J., a pénztárit Rudas, ezt követi Darvasnak a jelölő b.[izottság] tervezetének való előterjesztése. Az a sajnálatos körülmény, hogy a 7 b.[izottság] legnagyobb része nem működik kellőképpen, arra készítette a választmányt, hogy minden egyes bizottságban egy vezető embert jelöljön ki, aki aztán a b.[izottság] működéséről felelős. Így a szeminárium bizottságnak vezetője Sisa, mozgalminak Mezei, pénzügyinek Hoffmann, vasárnap du. [délután] Bálint, középiskolainak: Török S. Propaganda b.[izottságnak] Sisa, hírlap s könyv b.[izottságnak]: Winkler K,²⁸³ diákgazdaságinak Haas s a sajtó b.[izottságnak] Fried Jolán. Sisa beszámol a Szabadiskola²⁸⁴ választmányi üléséről, hol Haassal együtt megjelent. A tudománytörténeti ciklus rendezését proponálták, de az indítványt előadók híjján nem valósítják meg. A választmány megbizsa Fried Jolánt és Darvast a háború alatti működésről szóló jelentés elkészítésével. Fried Jolán beszámol a tanuló bérletek megszerzésében történt eddigi eljárásáról. Ferenczinek a szociálpolitikai ügyosztály vezetőjének indítványára Bodi²⁸⁵ alpolgármesternek memorandumot adnak át. Tolnai azon indítványának kidolgozásával, illetve megválaszolásával, hogy a Kör

²⁸³ Winkler Kató, 1916 őszétől választmányi tag.

²⁸⁴ Ismételten a Társadalomtudományok Szabad Iskolájáról van szó.

²⁸⁵ Bódy Tivadar, 1911 és 1918 között Budapest alpolgármestere – a jegyzőkönyvben tévesen Bodi szerepel.

tagjai különleges kedvezményekben részesüljenek, Török S.[-t] és Haast bízta meg. Marton bejelenti, hogy a külföldi rokon egyetemi egyesületeknek a leveleket már megírták, fel is olvassa. A kör elfogadta Fried J. azon indítványát, hogy a galileista bölcsészeket egy megbeszélésre hívják össze, a bölcsészeti segélyegylet²⁸⁶ működésében való részvétel megbeszélése céljából. A tavalyi tagoknak felhívásokat küldenek, hogy tagsági jegyüket ujjítsák meg. A régi galileistákat október 7-ike estére hívják össze.

²⁸⁶A fakultásonként szerveződő segélyegyletek szociális feladatokat láttak el, a segélyegyleti tagokból és az adományokból befolyó összegeket osztották szét a rászoruló segélyegyleti tagok közt.

26.

Jegyzőkönyv az 1916. október 9-i és 13-i választmányi ülésekről

A választmányin megjelent Zádor Pál úr, ki a Galilei Kör előadásaira vonatkozólag kritikát gyakorolt. Kifejtette, hogy a Kör nem egy kijelölt cél szerint rendezi az előadásokat, hanem a tárgykör kiválasztását mindig arra az előadóra bizza, akit hamarjában meg tudnak szerezni. A Kör tehát elhatározza, hogy nem ragaszkodik ezentúl a heti két előadás tartásához, előadást csak akkor rendez, ha arra a kijelölt tárgykörre előadó van. Azonkívül egyhangúlag kimondja a választmány, hogy Pikler Gyulát előadásainak befejezésére kérjék fel. Révész Margit előadását nem tartja meg. Darvas bejelenti, hogy Migray²⁸⁷ hajlandó előadást tartani Schmidt Jenő²⁸⁸ kulturális jelentősége címen. Rudas bejelenti, hogy az elnökséget nem vádolja. Cukor ahogy csak ideje lesz megkezdi a közgazdasági szemináriumot, melyet megnyit a közgazdasági alapelemekről szóló előadásával, s azon túl pedig a tagok tartanak előadásokat. Fenyves indítványára a v.[álasztmány] elhatározza, hogy a tagok az előadásukat először mint próbaelőadást a választmány előtt tartsák meg. Fried Jolán bejelenti, hogy a „Tudomány módszertani kérdések” címen szemináriumot hajlandó tartani.

²⁸⁷ Migray József egykori szocialista diák, szociáldemokrata politikus.

²⁸⁸ Helyesen: Schmitt Jenő Henrik anarchikus filozófus, az *Állam nélkül* és az *Erőszaknélküliség* című lapok kiadója. 1916 szeptemberében hunyt el, Migray előadása emlékelőadás volt.

27.

Jegyzőkönyv az 1916. október 16-i választmányi ülésről

A jegyzőkönyv hitelesítése után Rudas bejelenti, hogy a Közgyűlésen meg nem tartott pénztári beszámolóját a választmány előtt fogja megtartani s azonkívül elvállalja a belépési nyilatkozatok és tagsági könyvek nyomtatását. Winkler Kató nem vállalta a könyvtárosi tisztet s így arra most Gál Rózsit választották meg, ki Hajdu R-val²⁸⁹ együtt fogja a könyvtárt vezetni. Szombaton 21-én Migray tart előadást „Schmidt Jenő kulturális jelentőségéről”. 29-én pedig Benedek Marcell:²⁹⁰ A drámának mai technikai problémáiról. A választmányi ülések ezentúl pénteken lesznek.

²⁸⁹ Keresztneve ismeretlen. A Galilei Körben több Hajdu is – Hajdu Margit, Hajdu Lili – fontos szerepet játszott, de róla nincs egyéb adat a forrásokban.

²⁹⁰ Benedek Marcell, Benedek Elek fia, irodalomtörténész-irodalmár, Lukács Györggyel együtt a radikális színházi törekvéseket képviselő Thália Társaság megalapítója. A radikális tanárok és diákok törekvéseit a *Vulkán* című, 1918-ban megjelent nemzedéki regényében örökölte meg.

28.

Jegyzőkönyv az 1916. október 15-i közgyűlésről

1., Sisa elnöki beszámolójával megnyitja a közgyűlést.

2., Fried Jolán a titkári jelentésében a rendőrségi betiltással megakadályozott, a megtartott előadásokról s a megtartandó ciklusokról számol be.

3., A pénztári jelentés Rudas Zoltán távolléte miatt elmaradt.

4., Az új tisztikar és a választmány a következő képen alakult meg. Elnök: Sisa, főtitkár: Fried Jolán. Titkárok: Török S., Haász. Pénztáros: Hoffmann, Könyvtáros Gaal Rózsi,²⁹¹ Jegyző: Péri, Ellenőrök: Bálint, Braun M., Darvas, Dr. Fenyves, Frim, Rudas, Kondor, Köhegyi, Medvei, Mezei, Szántó R, Ungár s Wagaszt,²⁹² Winkler, Lóránd L.

5., Sisa válaszolja a Galilei Kör programját, beszél a régi Galileistákkal való összejövetelekről.

6., Barta Sándor²⁹³ indítványozza, hogy a Kör irodalmi s zenei előadásokat tartson. Indítványának részletes megbeszélésére, illetve megvizsgálására bizottságot küldött ki a közgyűlés, melynek tagja: Mezei és Sisa, Barta.²⁹⁴ Radványi L.²⁹⁵ azon indítványát, hogy a Kör az iskolai önképzőkörökkel lépjen az agitáció szempontjából összeköttetésbe, a középiskolai bizottság elé utalják. Több indítvány nem lévén elnök a közgyűlést bezárja.

²⁹¹ Helyesen: Gaál.

²⁹² Helyesen: Wagast.

²⁹³ Barta Sándor regényíró, szerkesztő, Kassák avantgárd köréhez tartozott. Felesége Kassák Lajos húga, Kassák Erzsébet volt.

²⁹⁴ Barta neve utólag betoldva.

²⁹⁵ Radványi László közgazdász, részt vett a Vasárnapi Kör összejövetelein. A Tanácsköztársaság bukása után Bécsbe emigrált, később Németországba költözött. Házastársa Anna Seghers író volt.

29.**Jegyzőkönyv az 1916. október 20-i választmányi ülésről**

A középiskolai ciklust, ha lehet, novemberben fogják elkezdni. A szociálpolitikai ciklust Zádor tervezete szerint fogják megszervezni. A ciklus 9 előadásból fog állni. Az előadók felkérését Rudas, Haas, Winkler K. között osztják fel. Ez a ciklus szintén november elején veszi kezdetét, hetenkint egy előadás lesz. Kádár²⁹⁶ vállalja a középiskolások címének beszerzését.

²⁹⁶ Kádár Imre regényíró, harcolt az első világháborúban, sebesülése után kapcsolódott be a Galilei Kör munkájába.

30.

Jegyzőkönyv az 1916. október 27-i választmányi ülésről

A középiskolai ciklust, habár a természettudományi előadásokra előadók nincsenek, a történelmi, illetve társadalomtudományi előadásokkal kezdik meg. Rudas tartja a bevezető előadást. Rónai a szociológiáról, Bernát a közgazdaságtanról és Hacker B a nőkérdésről s esetleg Takács²⁹⁷ a 48-as forradalmakról:²⁹⁸ Kassák a modern irodalomról szeretne a Körben előadást tartani, mibe a választmány beleegyezett, előadását azonban csak egy hónap múlva tarthatja meg. Fenyvesi indítványozza, hogy előadó képzés fontosságára való tekintettel, vállalják egyes tagok oly témakörrel való foglalkozást, amely őket éppen vonzza, hogy az előadások tartásával fönnakadás ne történjék. Darvas a marxizmusról, Rudas a szocializmusról, Fried J., s Ungár a szociologia iskoláiról, Hoffmann a történelmi materializmusról, Haász pedig a kriminál szociológiáról volna hajlandó a második félévben előadást tartani. Hevesinek²⁹⁹ „Mi a tudomány jelentősége a kapitalista társadalomban” című előadására terminust a v.[álasztmány] egyelőre még nem tűzött ki. November 5-én vasárnap d. u. [délután] a könyvismertető szeminárium keretében Fried J. Feihingernek³⁰⁰ egy művét ismerteti.

A Marx szemináriumot, ha lehetséges akkor nov. 1-én szerdán Gallovich vezetésével megkezdik. Singer Henrik a Galilei Kör Könyvtárában³⁰¹ szeretné Új világnézet című tanulmányát kiadni. A v.[álasztmány] megbízza tehát Mezeit, Fried J. és Kóhegyit, hogy azt átnézzék, s a kedvező vélemény esetében Singerrel a kiadás módját majd megbeszélik.

²⁹⁷ Takács István tanár, az őszirózsás forradalom győzelme után, a Károlyi-rendszerben az Országos Propaganda Bizottság agitátora.

²⁹⁸ Takács előadása utólag betoldva.

²⁹⁹ A történelmi áttekintésben idézett radikális mérnökről és későbbi népbiztosról, Hevesi Gyuláról van szó.

³⁰⁰ A vezetéknév nehezen kiolvasható.

³⁰¹ A Galilei Körben tartott jelentősebb előadásokat, illetve a márciusi ünnepélyeken elmondott beszédekét közzétevő sorozat, kiadása 1914-ben félbeszakadt. Singer Henrik munkájának sorozatbeli kiadásának terve sikertelen kísérlet az újraindításra.

31.

Jegyzőkönyv az 1916. november 4-i választmányi ülésről

Az elnök bejelenti, hogy a szociálpolitikai ciklust sikerült nyélbe ütni. Összesen 8 előadásból áll a ciklus. Az első előadás nov. 7-én lesz, melyen Zádor Pál: A szociálpolitikáról mint állami és gazdasági problémáról tart előadást. 14-én Kiss Adolf: a munkásbiztosításról, 21-én Dr. Rónai Z. a munkásvédelem főbb viszonyairól, 28-án Bresztovszky Ede: A szakszervezeti kérdéstről, dec. 5-én Dr. Hahn Dezső:³⁰² Szociális egészségügyről, dec. 9-én Dr. Sidó Zoltán:³⁰³ Tömegélelmézésről, 12-én Dr. Madzsar J.: anya- és gyermekvédelemről, végül 19-én Dr. Turán G.³⁰⁴ a rokantkérdésről tart előadást. A Kör abban az esetben, ha a Singer H. tanulmányáról a kiküldött b.[izottság] kedvező véleményt mond, a tanulmány kiadásához a Kör 60 koronával hozzájárul.

³⁰² Hahn Dezső orvos, nőgyógyász, a nemi betegségek specialistája. A nemi betegségek kötelező gyógykezelésének szorgalmazója a *Szociálpolitikai Szemlében*.

³⁰³ Sidó Zoltán közgazdász, író, műfordító, a Magyar Vámpolitikai Központ ügyvezető titkára.

³⁰⁴ Turán Géza orvos, a Pápay Vilmos-féle Oltóintézet igazgatója.

32.

Jegyzőkönyv az 1916. november 10-i választmányi ülésről

Sisa bejelenti, hogy Singer tanulmánya nem a Galilei Kör, hanem a „Ma”³⁰⁵ kiadásában fog megjelenni. A középiskolásoknak Bernát Ottó helyett Cukor tart előadást a közgazdaságtanról. Szántó Hugót egy ismeretelméleti s esetleg egy középiskolások részére tartandó előadásra, Diner Dénes Józsefet³⁰⁶ pedig a Marx szeminárium vezetésére fogják felkérni. Kassák az előadását három hét múlva tartja meg. Az elnökség levélileg fogja felszólítani a könyvtárosokat, hogy vállalt kötelezettségüknek eleget tegyenek, úgyszintén Rudast is, ha egy pár napon belül pénztári elszámolását nem tartja meg.

Haas indítványozza, hogy [a] Kör a Márciusi Körrel³⁰⁷ egyesülve próbáljon egy eredményes diákszociálpolitikát csinálni. A v.[választmány] az indítványt ebben a formában nem fogadta el, hanem Fenyves indítványára kiküldött egy bizottságot, melynek tagjai Fried J., Darvas, Rudas, Haász, hogy az indítványt részletesen dolgozzák ki. Azonkívül indítványozza, hogy a „Szabad Iskola” előadásainak betiltásával kapcsolatban a tanulási szabadságnak megakadályozása elleni tiltakozó, több száz egyetemi hallgatónak aláírásával ellátott kérvényt adjon a Kör a belügyminiszternek³⁰⁸ át. A v.[választmány] hosszú vita után úgy döntött, hogy előbb a Szabad Iskolával beszélje meg az ügyet. Ungár indítványozza, hogy a Szabad Iskolának betiltott előadásait, ha lehetséges, akkor más címmel a Galilei Körben tartsák meg. A könyv ismertető szeminárium ezentúl szombat este lesz.

³⁰⁵ Kassák Lajos folyóirata, kiadása *A Tett* 1916-os betiltását követte. 1916 és 1925 között jelent meg, bár megjelenését a Tanácsköztársaságban idővel felfüggesztették. 1920 után Bécsben adták ki.

³⁰⁶ Diner-Dénes József művészettörténész, szociáldemokrata politikus, 1906 és 1910 között a *Munka Szemléje* szerkesztője, a Galilei Körben a szabadgondolkodás elméletéről, a monizmusról tartott előadásokat. Később a Károlyi-kormány külügyi államtitkára.

³⁰⁷ A Galilei Körből Csécsy Imre vezetésével 1914-ben kivált diákcsoportosulás.

³⁰⁸ Sándor János, 1913 és 1917 között töltötte be a belügyminiszteri posztot.

33.

Jegyzőkönyv az 1916. november 17-i választmányi ülésről

Cukor a közgazdaságtani előadást nem tarthatja meg, az előadás tartására tehát Darvast kérték fel. [November] 25-én Fried Jolán: a tudomány módszertani kérdésekről, dec. 3-án Kassák Lajos: a modern irodalomról, dec. 16-án Diener Dénes J.: Marxról, Detre³⁰⁹ Mecsnikovról³¹⁰ tart előadást. A középiskolások részére tartandó természettudományi előadások a következők lesznek: Szerdahelyi³¹¹ tart két előadást a származástanról, a biológiai előadásra előadó egyelőre nincs. Singer H. az energetikáról, Hevesi a természettudományok gyakorlati hasznáról, azonkívül C[z]obel a történelmi materializmusról s esetleg Takács a II. József koráról tart előadást. Első előadás december 3-án lesz. Minthogy Gaal R. könyvtárosi kötelezettségének eleget nem tett, a v.[álasztmány] helyette Kádárt választotta meg könyvtárosnak.

³⁰⁹ Detre László orvos, mikrobiológus, elsősorban járványos fertőzésekkel és immunológiával foglalkozott. Az 1906-ban megjelent, első magyar nyelvű immunológiai munka (*A gyakorlati immunizálás tana*) szerzője.

³¹⁰ Ilja Iljics Mecsnyikov, Nobel-díjas orosz biológus. Detre emlékelőadást tartott a párizsi Pasteur Intézet 1916-ban elhunyt igazgatóhelyetteséről.

³¹¹ Szerdahelyi Sándor, darwinista természettudós, az 1904 és 1907 között kiadott, ateista-materialista folyóirat, a *Világosság* körüli szabadgondolkodó csoport tagja.

34.

Jegyzőkönyv az 1916. november 24-i választmányi ülésről

Fried Jolán a megalakítandó technikus szakosztály előkészítő munkálatairól számol be. Felolvassa a kiáltványt és a programot, amely szerint a szakosztály célja a tanítás, tanulás és állásközvetítés. (A tagdíj havi 2 korona, melynek fizetése azonban nem kötelező.) Szakkérdésekben a szakosztály önállóan intézkedik, de a Galilei Kört is érintő dolgokban a Körrrel együtt a szakosztály működéséről minden választmányin egy tag fog beszámolni. Az alakuláshoz szükséges költségeket a Galilei Kör fedezi, tovább azonban maga a szakosztály fedezi a szükséges költségeket. Sisa felhívja a v.[álasztmányi] tagokat, hogy tagértekezletet tartanak. A v.[álasztmány] elhatározza, hogy azok a tagok is, akik már előadást egyszer tartottak, minden előadásuknál rövid ismertetést kötelesek tartani az arra küldött bizottságnak.

35.

Jegyzőkönyv az 1916. december 1-i választmányi ülésről

Rudas hibáztatván a Galilei Kör eddigi munka felosztási rendszerét, indítványozza tehát egy újabb, demokratikusabb alapokra fektetett rendszer behozatalát, melynek lényege a következő. Négy fő csoportba osztja be a munkákat, amely csoportok a maguk köréből minden hónap elején új, a választmánynak az illető csoport munkavégzéséért felelősséggel tartozó embert választ. A munka-végzésük megfelelő voltáról az egyes csoportoknak s ugyyszintén a személyes kérdésekben, a választmány titkos szavazással dönt. Az első csoport az adminisztrációt intézi, a második a theoria csoport a Kör által intézendő mozgalmak elvi alapjait fektetné le, a harmadik az akció csoport a Galilei Kör külső mozgalmait intézi, míg végül a negyedik az előadásokról és szemináriumokról gondoskodik. Kisebb csoportok a következők: könyvtár, pénztár, diákgazdasági és középiskolai előadásokat rendező. Ennek a rendszernek az alapjait már most kell lefektetni úgy, hogy januárban, midőn a tisztikar lemond, minden zökkenés nélkül történjék az új rendszerre való teljes áttérés. Ez alapon kell az alapszabályt is megváltoztatni. A választmány vezetője minden hónapban változik. A részletek kidolgozásával egy bizottságot bíz meg a v.[választmány]. Tagjai: Rudas, Klein, Mezei, Sisa. Klein bejelenti, hogy technikus szakosztály megalakulásáról előkészítő összejevetelen úgy határoztak, hogy a megalakuló ülés dec. 8-án lesz, melynek programja elnöki beszéd, a szakosztály programjának ismertetése és a szakosztály vezetésének megválasztása.

36.

Jegyzőkönyv az 1916. december 11-i választmányi ülésről

Sisa, Rudas és Mezei az alapszabályra és a munkavégzésre vonatkozó indítványokat felolvassák, amelyeknek összegegyeztetését, illetve pontos kidolgozását a választmány az erre már kiküldött bizottságra bízta. Szalai helyett a középiskolásoknak Singer Henrik tart előadást a „Világ keletkezéséről”. A Kör január közepéig előadást nem tart, csak könyvismertető szemináriumokat, amelyek a következők: 27-én Rudas Liebknecht könyvét, január 3-án Mezei Norman Angil³¹² könyvét, 10-én Marton: Schaw Bernard³¹³ egy prózai művét, 18-án Sisa Jaures Néphadsereg című könyvét, végül 25-én Ungár Hervének Az ő hazájuk című könyvét ismerteti.³¹⁴

³¹² Helyesen: Norman Angell, angol antimilitarista szerző, 1933-ban Nobel-békedíjjal jutalmazták. Az említett munkája minden bizonnyal a *The Great Illusion* című, 1910-ben publikált könyve.

³¹³ Helyesen: George Bernard Shaw.

³¹⁴ Jaurès és Hervé munkáinak ismertetését lásd: CSUNDERLIK Péter: *Radikálisok, szabadgondolkodók, ateisták*. I. m. 237–240.

37.

Jegyzőkönyv az 1916. december 13-i választmányi ülésről

Singer H. a vasárnap délelőttre kitűzött előadását nem tartja meg. Helyette más előadás nem lesz. Klein³¹⁵ beszámol a technikus szakosztálynak tervbe vett programjáról. Klein, Singer, Mezei s Köhegyi az első évesek részére kollokviumi előkészítőt tartanak. Programba vette a szakosztály azonkívül szaklapok járatását, külföldi egyesületekkel való érintkezést, könyvkölcsönzést, jegyzetek készítését, szakegyesületekbe való belépést s végül Mach és Taylor szemináriumok³¹⁶ tartását. A szakosztály minden tagja havi 1 korona tagdíjat fizet. Ungár szóvá teszi, hogy azok a folyóiratok is, amelyeket a sok tervbe vettek közül megszereztek, nem járnak, és így a folyóirat terem mindinkább rosszabbul és rosszabbul fest. Új lapok beszerzését indítványozza; melyek a következők: Természettudományi Közlöny,³¹⁷ Matematikai Lapok,³¹⁸ Tanár egyesület³¹⁹ lapja, Atheneum, Művészet, Nő, Magántisztviselők lapja,³²⁰ Népművelés, Medikusok lapja, Köztelek,³²¹ Magyar Kultúra,³²² Vorwärts, Ungarische Zeitkunst.³²³ A rendkívüli közgyűlés előkészítésével a v.[álasztmány] Rudast bízta meg. Mezei egy állandósítható munkabeosztási programot olvas fel, amellyel az ülés véget ért.

³¹⁵ Kelen József mérnök, a Tanácsköztársaságban a szociális termelés népbiztosa. Kelen Jolán férje 1917-től.

³¹⁶ Frederick Winslow Taylor, a tudományos üzemvezetés elméletének, a „taylorizmusnak” kimunkálója.

³¹⁷ A Királyi Magyar Természettudományi Társulat által 1869-től kiadott havi folyóirat.

³¹⁸ Helyesen: *Mathematikai és Fizikai Lapok*. A Matematikai és Fizikai Társulat kiadásában 1891-től megjelenő periodika.

³¹⁹ Az Országos Középiskolai Tanáregyesület lapjáról van szó.

³²⁰ A *Magántisztviselők Lapja* a Magyarországi Magántisztviselők Szövetségének 1893-tól megjelenő hivatalos közlönye.

³²¹ Az Országos Magyar Mezőgazdasági Egyesület 1891-től kiadott hivatalos közlönye.

³²² Bangha Béla 1913-tól megjelenő antiliberalis és antiszemita szemléje.

³²³ Német nyelvű kortárs művészeti folyóirat.

38.

Jegyzőkönyv az 1916. december 23-i választmányi ülésről

A Galilei Kör egy esti előadásán ellopott kabát tulajdonosának a v.[választmány] egyelőre 100 koronát utal ki. A közgyűlés január közepén lesz, fő tárgya a Galilei Kör újjászervezése és a tagdíjak felemelése, kültagságok és pártolótagságok létesítése. A második félév megnyitására Ágostont vagy Max Adlert kérik fel. Ungár tervezete szerint az ismeretelméleti ciklus egyes előadásaira a következő előadók kérhetők fel: Dienes P., Dienes László, Fogarasi,³²⁴ Lánczy,³²⁵ Szántó,³²⁶ Erdős L.,³²⁷ Diener Dénes,³²⁸ Polgár, Lóránd. A kör külpolitikai szemináriumának vezetésére Zádort, a Marx szemináriumra pedig Diener Dénest kéri fel. Azonkívül hetenkint könyvismertető szemináriumok lesznek. A következő v.[választmányi] ülés egyedüli tárgya az egyetemi agitáció a második félévben.

³²⁴ Fogarasi Béla.

³²⁵ Láncki Jenő szociológus és jogász, a *Huszedik Század* folyóirat munkatársa, az 1910-ben indult *Szociálpolitikai Szemle* szerkesztője.

³²⁶ Szántó Hugó.

³²⁷ Erdős Lajos, a Galilei Füzetekben megjelent *Világok keletkezése* című 1914-es népszerűsítő kiadvány szerzője.

³²⁸ Helyesen: Diener-Dénes [József].

39.**Jegyzőkönyv az 1916. december 29-i választmányi ülésről**

Az egyetemi agitáció megkezdésére a Kör bizalmi embereket fog kiküldeni, akikkel viszont az egyes fakultásokon való agitáció szervezésével megbízott emberek fogják az agitáció módját megbeszélni. Így az orvosi fakultáson folytatandó agitáció vezetésével Török Sárít, jogival Haász Árpádot és a technikussal Klein Józsefet bízzák meg. Azután Mezei a mozgalmi szeminárium megbeszélése alapján módosított elvi programot olvassa fel.

40.

Jegyzőkönyv az 1917. január 5-i választmányi ülésről

Sisa indítványozza, hogy a Kör a jó béke és feltételei címen egy ciklust rendezzen, melynek keretében Kunfi, Jászi, Giesswein, s Max Adler tartana egy-egy előadást. A ciklus rendezésére vonatkozólag Rónai véleményét fogják kikérni. Ungár bejelenti, hogy az ismeretelméleti ciklusba eddig elé csak Polgár és Dienes vállalták az előadást.

41.**Jegyzőkönyv az 1917. január 12-i választmányi ülésről**

A v.[álasztmány] a közgyűlés tárgyrovatát állította össze és az alapszabály változtatást beszélt meg. Haas jogi ciklust ajánl „Jog és szociológia” címmel. Nádas Gy. középiskolai előadást kíván tartani „Az ár alakulás törvényei” címmel. A próbaelőadást Mezei és Rudas jelenlétében csütörtökön tartja meg.

42.**Jegyzőkönyv az 1917. január 14-i rendkívüli közgyűlésről**

Sisa az elnöki beszéddel megnyitja a közgyűlést. Ezt követte a titkári beszámoló, mely után Hoffmann a pénztári beszámolót tartotta. Sisa bejelenti a tisztikar lemondását és indítványozza egy intéző bizottság választását, melynek tagjai a következők: Rudas Z., Id. Haász Árpád, Köhegyi J, Mezei A., Nádas Gy., Dr. Sisa Miklós, Winkler K., Ifj. Haas Árpád, Hoffman O., Ungár P., Kádár I., Török S., Fried Jolán, Tölgy Péter I., Darvas S., Klein J., Wagaszt J. és Péri L. A közgyűlés az indítványt elfogadta. Azután a közgyűlés az alapszabálynak a tagokról és a tagdíjakról intézkedő pontjait a következőképp módosította. A kör rendes tagja lehet minden főiskolai hallgató, illetve minden volt főiskolai hallgató az abszolutórium után 3 évig, aki évi 4 korona évi díjat befizet. Vendég tag lehet mindenki, aki a Kör eszméivel rokonszenvez és 4 korona évi tagdíjat befizet. A vendég tagot az aktív és passzív szavazójog kivételével mindazok a kedvezmények megilletik, mint a rendes tagot. Pártoló tagok lehetnek mindazok, akik valamely progresszív egyesületnek tagjai vagy a Galilei Kör volt tagjai. A pártoló tagság díja évi 10 korona. A módosított alapszabály a belügyminiszterhez felterjesztendő. Egyéb indítvány nem lévén elnök a közgyűlést bezárja.

43.

Jegyzőkönyv az 1917. január 23-i rendkívüli választmányi ülésről

Sisa bejelenti, hogy azért hívta össze az intéző bizottság tagjait rendkívüli választmányi ülésre, mert már szükségessé vált minél előbbi megbeszélése annak, hogy ki-ki mit vállal a Galilei Körben végzendő munkákból. A pénzügyek vezetését Nadas és Hoffmann, a könyvtár vezetését Kádár István, ellenőrséget pedig Tölgy és ifj. Haas vállalták. Az előadások és szemináriumok [szervezését] egy bizottságra bízták, melynek tagjai: Darvas, Kőhegyi, Rudas. A bizottság működéséért Darvas felelős. Középiskolai előadások rendezését Török Sári, Mezei, Ungár és Kádár Imre vállalta el. Az adminisztrációs és egyéb munkák végzését a következők vállalták: Hoffmann: a titkári hivatalban szükséges felszerelések beszerzése. Kádas István:³²⁹ kommuniké [...] ³³⁰ a Világhoz és a leltár ellenőrzését. Kőhegyi: kommuniké [...] az Esti Újsághoz. Sisa: rendőrségi bejelentések írását, elvitelét, régi galileisták összehívását.

Ifj. Haas. Meghívó és emlékeztető küldése az előadásokhoz.

Id. Haasz: kommuniké [...] a Népszavához.

Rudas: a rendőrségi bejelentésekhez szükséges blanketták készítése. Péri: A beiratkozás körül felmerülő munkák elvégzését. Jegyzőkönyvvezetést, végre nem hajtott határozatok ellenőrzését, előadások programjának kinyomtatását.

Minden elsejét és 15-ét követő pénteken lesz v.[álasztmányi] ülés, melynek programját pár nappal előbb kell már kifüggeszteni. Aki két választmányi ülésen nem jelenik meg egymás után, levélben fogják felszólítani. Kőhegyi bejelenti, hogy a technikus szakosztály felélesztését Mezeivel, Hoffmannal és Nádassal együtt vállalják. Az inspekciókat tartani fognak. Hétfőn. Id. Haas, Sisa, Kádár Imre. Kedden. Kádár István és Imre, Hoffmann. Szerdán. Mezei, ifj. Haas, Csütörtök. Ifj. Haas. Péntek. Rudas, Darvas, Péri. Szombat. Ifj. Haas, Péri.

³²⁹ Kádár István, a Galilei Kör intézőbizottságának tagja, 1917-ben az egyik könyvtáros.

³³⁰ Olvashatatlan.

Jelen voltak: Rudas, Darvas, Sisa, Id. Haász, Ifj. Haas, Kőhegyi, Kádár, Tölgy, Nádas, Mezei és Péri.³³¹

Ifj. Haasz indítványozza, hogy az egyetemi jogász és orvosi segítőegyesületek működésének megkezdéséért akciót indítson.³³² A Kör az indítványt elfogadta és péntek estére összehívják a jogászokat és az orvostanhallgatókat, hogy a segítőegyesületek ügyét megbeszéljék. A jövő hónapban Mezei fogja vezetni a választmányi üléseket.

³³¹ Innentől kezdve jelenléti íveket írtak a választmányi ülésekről.

³³² Eredetileg az szerepelt a jegyzőkönyvben, hogy a segítőegyesületek „vezetését a Galilei Kör emberei vegyék kezébe”.

44.

Jegyzőkönyv az 1917. január 26-i választmányi ülésről

Darvas bejelenti, hogy az előadást rendező b.[izottság] egy béke-ciklust, utána pedig „a háború problémái” címen egy újabb ciklust akar rendezni. A békeciklus előadásai a következők lennének: „A tartós béke és a nemzetiségi kérdés” tartaná Jászi vagy Zádor, „Tartós béke és a szocializmus” (Kunfi, Garami), „Tartós béke és a forgalom szabadsága” (Szendé, Varga), „Tartós béke és a nemzetközi jog” (Rónai), és a „Pacifizmus jövője” (Giesswein).

A másik ciklus előadásai pedig: „Az állam és az egyén viszonyai” (Rónai), „Adópolitika” (Dr. Szendé Pál), „Többtermelés” (Dániel³³³), „Munkásmozgalmak” (Garami), „Kulturális és etikai problémák” (Kunfi), „Szociális problémák” (Zádor Pál), „Az államok egymás közti viszonya” [Ormos Ede³³⁴]. Darvas, Rudas, Ungár, Sisa, Id. Haasz, Winkler K. vállalkoztak arra, hogy előadókat előadás tartására kérjenek fel. Aktualitás és könyvismertető szemináriumok váltakozva, szerdán este lesznek. A legközelebbi könyvismertető szemináriumon Sisa Budai Dezső:³³⁵ Társadalmi ideál című könyvét ismerteti.

Jelen voltak: Winkler K., Rudas, Sisa, Id. és Ifj. Haas, Kádár István, Darvas, Mezei, Hoffmann, Péri.

³³³Dániel Arnold, magát elsősorban a földkérdésben exponáló szociáldemokrata elméletirő, a *Huszadik Század* köréhez tartozott.

³³⁴Ormos Ede ügyvéd, szinte elsősorban a földkérdésről író szociáldemokrata szerző, a *Huszadik Század* köréhez tartozott.

³³⁵Buday Dezső jogász, tanár, az 1916-ban megjelent *A társadalmi ideál útjai* és az 1917-ben megjelent *A társadalmi ideál* című munkák szerzője. 1919-ben a fehérterror áldozata lett, az orgoványi erdőben gyilkolták meg.

45.

Jegyzőkönyv az 1917. február 2-i választmányi ülésről

Sisa bejelenti, hogy a rendőrség a béke ciklus megtartását engedélyezte. A ciklus keretén kívül előadást fog tartani B. Schwimmer Róza:³³⁶ A tartós béke és ...³³⁷ és Bíró Lajos „A tartós béke és a sajtó szerepéről”. A szemináriumokat és a ciklust, ha lehet, jövő héten elkezdik. A középiskolások részére tartandó filozófiai és pszichológiai előadások rendezését Török S., Mezei és Ungár vállalták. Úgy Török S., mint Id. Haasz indítványozzák, hogy orvosi, illetőleg jogász szakosztály ne legyen, mivelhogy működésük előreláthatólag eredményes úgy se lesz. Az egyes előadások azonban lesznek az orvostanhallgatók mint a jogászok részére.

Jelen voltak: Mezei, Sisa, Török, Id. és Ifj. Haas, Kádár Imre és István, Ungár, Darvas, Péri.

³³⁶ Bedy-Schwimmer Rózsa feminista politikus, Glücklich Vilmával közösen alapították meg a Feministák Egyesületét. Később a Károlyi-kormány svájci követe.

³³⁷ Az előadás teljes címe hiányzik.

46.

Jegyzőkönyv az 1917. június 4-i választmányi ülésről

Sisa elnök az ülést [este] 8 órakor megnyitja. A napirend egyetlen pontja Rudas referátuma. Rudas tudatja a választmánnyal, hogy Vázsonyi³³⁸ és Purjesz³³⁹ azt kéri a Körtől, hogy a választójogi liga³⁴⁰ bizottságába egy tagot delegáljon és hogy a választójogi akcióban keresse az együttműködést a Márciusi Körrel.³⁴¹ Rudas bizottsági tag küldését ajánlja, a Márciusi Körrel való együttműködést azonban helyteleníti. Beszél még arról is, hogy a Kör nevét a választmány megkérdezése nélkül vették fel a blokk listájára. Erre vonatkozó tiltakozást azonban most már nem tart szükségesnek. A referátumot követő vitában Dr. Surányi³⁴² megrovandónak tartja, hogy a Kör nem tudott ideje korán a Kör megalakulásáról, feltétlenül szükségesnek tartja, hogy a Kör a blokkban részt vegyen, és hogy kiküldöttje ügyeljen arra, hogy a legradikálisabb és főleg titkos választójogi kérdésében kompromisszumok ne történjenek. Ezzel szemben Sugár³⁴³ helyteleníti a kiküldött küldését és az egész választójogi akció szükségességét kétségbevonja. A Márciusi Körrel való együttműködést mindegyik felszólaló helyteleníti. A sokáig elhúzódó vita végeredményeként a következő két indítvány került szavazás elé.

1, *Rudas indítványa*, mely így hangzik: A Galilei Kör választójogi programját a következőkben precizírozza. Követeli a titkos, egyenlő, általános, községenkénti, nőkre is kiterjedő aktív és passzív választójogot 24 éves alsó korhatárral és kötelező szavazással. Küldjön a Galilei Kör a választójogi ligába delegátust, akinek kötelessége, hogy ezt a programot a liga intézőbizottságában

³³⁸ Vázsonyi Vilmos politikus, képviselő, a Polgári Demokrata Párt alapítója 1900-ban.

³³⁹ Purjesz Lajos újságíró, 1913 és 1920 között a *Világ* szerkesztője.

³⁴⁰ Az 1917. június 6-án megalakuló Választójogi Blokkról van szó.

³⁴¹ A Galilei Kör túlzottnak vélt radikalizmusa miatt a mérsékeltabb tagok egy csoportja Csécsy Imre vezetésével kivált, és Márciusi Kör néven új egyesületet alapított 1913-ban.

³⁴² Vélhetően a Galilei Kör egyik alapítójáról, a történelmi áttekintésben idézett Surányi Ede orvosról van szó.

³⁴³ A történelmi áttekintésben bemutatott Sugár Tivadar.

mindenkor megalkuvás nélkül képviselje, s csak addig van ott helye, míg ettől az állásponttól eltérés nem történik. Semminemű elvi jelentőségű határozathoz a Galilei Kör választmányának megkérdezése nélkül hozzá nem járulhat. A Galilei Kör semminemű olyan munkát nem vállal, amely tagjainak munkavégzését tőle idegen, napi politikai célokra akarná igénybe venni.

2., *Sisa indítványa*, mely így hangzik: A Galilei Kör elhatározza, hogy a választójog kérdésében többször kifejtett elméleti álláspontján kívül a gyakorlati politika terén semmiféle formában nem vesz részt, ebből kifolyólag a blokkba megbízottat sem küld és erről az elhatározásról a blokkot levélileg értesíti.

A szavazásnál az első indítvány 4, a második szintén 4 szavazatot kapott.³⁴⁴ Az intéző bizottság 4 távollévő tagjának szavazata még kikérendő.

[Este] $\frac{3}{4}$ 10 órakor elnök az ülést bezárja.

³⁴⁴ A Választójogi Blokkhoz csatlakozás ügyében megmutakozó nézeteltérés fontos adalék Rudas Zoltán és Sisa Miklósnak a történelmi áttekintésben említett „kis korszakbeli” rivalizálásához.

47.

Jegyzőkönyv az 1917. évi június 11-i választmányi ülésről

A mult ülés jegyzőkönyvének felolvasása után Sisa elnök közli, hogy a többi négy választmányi tag is leadta szavazatát Rudas, illetőleg Sisa indítványára – A szavazás végső eredménye 6-6 – Rudas azonban indítványát visszavonta és ennek következtében a Kör a választójogi blokkhoz a Kör nevében az elnök a következő levelet intézte:

[...]³⁴⁵

A középiskolások klubja is megalakult, az első heti összejövetelét f.[olyó] hó 10-én tartotta, melynek programján előadások és könyvismertetések szerepeltek, úgy amint a jövőben is ezek fognak szerepelni.

A nyári programot illetőleg a választmány a következőket vette tervbe:

Pszichológiai szeminárium (Tartaná: Dr. Surányi)

A francia forradalmat megelőző irodalom ismertetése (Aranyossy Pál³⁴⁶ – Felkérését Dr. Surányi vállalta)

Előadások:

Bevezetés a nemzetgazdaságtanba (Darvas)

~ a szociológiába (Mezei)

Származástan (Szerdahelyi)

Bev.[ezetés] a filozófiába (Dr. Polgár Gy. – Felkéri: [...]³⁴⁷)

A biológiai alapjai (Dr. Flamm – Felk[éri] Dr. Surányi)

A társadalmi kérdés (Dr. Rónai)

Demokrácia és szindikalizmus (Darvas – június 22.)

A nyári ingyenes nyelvkurzusok szervezését a választmány Dr. Wagasztra bízta, aki bejelenti, hogy e célból összejövetelt fog összehívni.

³⁴⁵ A levél szövegének helye üresen van hagyva. – A Galilei Kör végül önálló szervezetként nem csatlakozott a Választójogi Blokkhoz.

³⁴⁶ Aranyossy Pál újságíró, műfordító, a *Pesti Napló* és a *Világ*, majd 1919-ben a *Vörös Újság* munkatársa.

³⁴⁷ A név hiányzik.

Végül bejelenti az elnök, hogy havi 80 koronáért egy állandó munkaerőt alkalmaztunk, aki folyó hó 15-én foglalja el hivatalát. Az ülés [este] ¼ 10-kor ért véget.